

Eestlased Venemaal:
elud ja lood

Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Rahvaluule Arhiiv

Eesti asundused VI

Eestlased Venemaal: elud ja lood

Koostanud ja toimetanud
Anu Korb

EKM Teaduskirjastus
Tartu 2014

Lugude kogumist, tekstide litereerimist ning raamatu valmimisega seotud kulused aitavad katta:
Haridus- ja Teadusministeeriumi programm IUT22-4 „Folkloor kultuurilise kommunikatsiooni protsessis: ideoloogiad ja kogukonnad“;
Riikliku programmi “Eesti keel ja kultuurimälu” projekt “Eestlased Venemaal: asustuslugu ja pärimus”;
Rahvuskaaslaste programm;
Eesti Kultuurkapital

Kaanefoto: Simititsa asunike lapsed. ERA, Foto 17193

Keeletoimetaja: Kadri Tamm
Tõlge inglise keelde: Kait Tamm
Tõlge vene keelde: Nikolai Kuznetsov
Fototöötlus: Siret Roots
Kujundus ja küljendus: Pille Niin
Trükikoda: Greif

Autoriõigused:
Anu Korb ja lugude autorid
Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv
ISBN 978-9949-544-36-3
ISSN 1406-3794

Sisukord

Saateks	7
Eestlased Loode-Venemaal	11
<hr/>	
<i>Richard Schmidt</i> Esivanemate elu Pihkva kubermangus ja tagasiõudmine Eestisse	13
<i>Ludmilla Eeber</i> Väljarändamine Peterburi kubermangu ja elu uues asupaigas	33
<i>Elna Heinmaa</i> Mälestusi Kari talust Venemaal Balingeni linnakeseni Schwarzwaldis	55
<i>Helju Leosk</i> Minu ema lapsepõlv ja noorusaastad	87
<i>Leonhard Pruus</i> Eestlaste Kamzovo asunduse käekäigust minu elu taustal	127

Eestlased Volgamaal	145
---------------------	-----

<i>Olga Maksimova</i>	
Elu Volgamaal Smorodino külas	149

<i>Alviina Kraineva</i>	
Minu elu Smorodino külas ja Leningradi linnas	177

Eestlased Vjatka-mail	197
-----------------------	-----

<i>Ella Pohla</i>	
Esivanemate asumine Oparino piirkonda ja elu uues paigas	201

<i>Meeta Raudsepp</i>	
Meenutusi minu elust enne 80. juubelit	235

<i>Urma Kusma</i>	
Eestlased Oparino piirkonnas	257

Rääkimata lood	278
----------------	-----

Untold histories	284
------------------	-----

Нерассказанные истории	290
------------------------	-----

Lugudes esinevad kohanimed	297
----------------------------	-----

*Üksikute hingede ja perekondade kaupa leiame pea
tervel Venemaal eestlasi ja raske on tõesti ühtegi
linna ehk suuremat kohta leida, kus neid ei oleks.
(Nigol 1918:10)*

1989. aasta rahvaloenduse andmetel elas Venemaal 46 390 eestlast, 2002. aastaks oli see arv vähenenud 28 100-ni. 2010. aasta rahvaloenduse tulemusena märgiti Venemaa eestlaste arvuks vaid 17 875.

Sinu ees, armas lugeja, on sarja "Eesti asundused" kuues raamat. Seekordsesse valimikku on koondatud 10 lugu – Venemaa eesti asundustes sündinud-kasvanud eestlaste kirjapandud ja jutustatud mälestused.

Lugude avaldamise mõte tekkis 2004. aastal, kui organiseerisin mälestuste kogumisvõistlust "Väljarändamine ja elu uuel kodumaal". Kirjapandud mälestustele lisaks sain pärast võistluse väljakuulutamist hulganisti juhatusi inimeste juurde, kes soovisid oma lugusid jutustada. Nii kohtusin Eestimaa pinnal paljude Venemaal sündinud inimestega. Meie vestlused-intervjuud hõlmasid esivanemate väljarändamist, elu asundustes, tagasirännet või evakueerimist, kohanemist Eestis jm. Esialgu kavatsesin laekunud tööde ja Venemaa eestlaste suuliste mälestuste põhjal anda välja ühe valimiku Venemaa eri piirkondades sündinud-kasvanud eestlaste lugudest. Kuna olin selleks ajaks enam kui kümne aasta jooksul teinud folkloristlikke välitöid Siberi eesti külades, olin saanud tuttavaks ka paljude Teise maailmasõja järgsel perioodil Siberist Eestisse ümber asunud inimestega. Niisiis kogunes Siberi eestlaste mälestusi kõige enam ja valimik Siberi lugudest ilmus 2010. aasta lõpul eraldi raamatuna "Siberi eestlaste elud ja lood. Eesti asundused V" (EKM Teaduskirjastus).

Käesoleva raamatuga jätkame Venemaa eestlaste mälestuste avaldamist. Sedakorda on vaatluse all Eesti etnilisele asualale märksa ligemad piirkonnad: Loode-Venemaale (Peterburi, Pihkva ja Novgorodi kubermangu), Volga piirkonda (Simbirski kubermangu) ja Vjatka- maile Oparino ümbrusse kodu rajanud eestlased.

Kuna Teise maailmasõja käigus jäi põhiosa Eesti lähiümbruses asunud küladest otseselt sõjale jalgu ja hävis, sain selle piirkonna lugusid kuulda vaid Eestisse ümberasunutelt. Lisaks Eestis toimunud välitöödele küsitlesin ajavahemikul 2000–2002 praeguse Saraatovi, Samaara, Uljanovski ja Kirovi oblasti territooriumil elavaid eestlasi. Leidsin eest mõned väikesearvulised kogukonnad (nt Smorodino küla Uljanovski oblastis, Baltika küla Saraatovi oblastis), kuid enam puutusin Venemaa pinnal kokku rahvuskaaslastega, kes olid pärast eesti küla hääbumist asunud elama selle lähedusse vene külla või rajoonikeskusesse.

Raamatusse valitud tekstidest seitse on autorite või nende lähedaste poolt kirja pandud mälestustena, kolm teksti on sündinud salvestatud intervjuude-vestluste põhjal. Ella Pohlaga ajasin juttu Tartus Eesti Kirjandusmuuseumi ruumides 2005. aasta kevadel, Alvine Kraineva ja Olga Maksimovaga kohtusin aastatel 2000–2002 nende sünnikülas Smorodinos. Raamatus kasutatud fotod on kogutud ajavahemikul 2000–2014 Eesti Rahvaluule Arhiivi Venemaa-ekspeditsioonidel või saadud lugude autorite ja nende sugulaste erakogudest. Lugudele eelnevad teemakohased katked 19. sajandi lõpupoole ja 20. sajandi alguse eestikeelsest ajakirjandusest ja tsitaadid asundusteuuriija August Nigoli 1918. aastal ilmunud raamatust “Eesti asundused ja asupaigad Venemaal“. Raamatu lõpus on kohanimeregister, kus on võimalusel ära toodud koha erinevad nimekujud.

Tänan kõiki häid abilisi, kes selle raamatu koostamisse oma panuse andsid. Minu eriline tänu kuulub aga oma peremälestusi jaganud inimestele.

Ehk aitavad need ühe raamatu kaante vahele koondatud lood paremini mõista Venemaale väljarännanud eestlaste järeltulijate ees seisnud valikuid, keerulistes oludes tehtud otsuseid ja tegutsemist neist tulenevalt.

Anu Korb

Väljarändamisest

Kui väljarändamist plaanilikult ettevõetakse, ei tule seda mitte laita, sest – *ibi bene, ibi patria* – kus mul hea, seal mul isamaa.

(Rubriik: Eesti asunikud. *Sakala* nr 56, 28. juuni 1910, lk 2)

Alates 19. sajandi II poolest hakati Eesti- ja Liivimaalt massiliselt välja rändama, peamiseks sihtpunktiks Venemaa väheasustatud piirkonnad. Eestlasi asus elama ka Vene linnadesse, kuid suurema osa eestlastest väljarändajate eesmärgiks oli oma maa saamine. (Rosenberg 1998: 35–36, 55)

Sokolovo küla eestlased roheluses.

Eestlaste piknik Sokolovo külas. ERA, Foto 17181.

Minu ema lapsepõlv ja noorusaastad

Helju Leosk
snd 1949

Pühendan oma lapsepõlve ja noorus-
aja mälestused vanaemale, mammale
ja papale.

1889. aasta veebruarikuus abiellusid Räpinas Ann Mening (snd 30.06.1865) ja Joosep Varep (snd 15.08.1859). Joosep oli mõisa kutsar ja Ann teenija. Sellest abielust sündisid lapsed Oskar Johannes (snd 1890), Rosalie Marie (snd 1892), Johanna Lisette (snd 1894) ja Eduard Heinrich (snd 1897). Joosep armastas napsi, mõisahärra vallandas ta kutsariametist.

1907. aastal, kui tütar Johanna Lisette, keda kutsuti Annaks, oli 12-aastane, otsustas perekond minna Venemaale õnne otsima. Teekond kulges üle Peipsi, reel neli last ja natuke majapidamiskraami. Mööduti Pihkvast, peatuti Petrogradi²⁷ lähistel Strugis (praegu Krasnõje Strugi). Strugi oli linna moodi küla, kust jooksis läbi suur jõgi, majad olid kõik väga lähestikku. Siin olid end sisse seadnud põhiliselt eesti pered, oli ka üksikuid vene peresid. Hakati maad harima

²⁷ Peterburi ehk Sankt-Peterburg kandis Petrogradi nime ajavahemikul 1914–1924, Leningradi nime aastatel 1924–1991.

ja loomi kasvatama. Lapsed kasvasid, hakkasid saama täisealisteks. Sellesse perioodi jäi Esimene maailmasõda (1914–1918), 1917. aasta veebruarirevolutsioon, bolševike võimuletulek. Eestis algas Vabadussõda ning 1918. aasta novembris toimus 21–25-aastaste noorte vabatahtlike värbamine Eesti Rahvaväkke. Pere nooremad poisid läksid Eestisse Vabadussõtta, nende edasine saatus on teadmata. 24. veebruaril 1918. aastal Eesti iseseisvus, suleti Vene–Eesti piir, side omastega katkes.

Strugil elas Anna sõbranna Miili Kübar, kes oli abielus Aleksander (Aleks) Normaniga. Peres kasvas neli last: Jaan, Liide, Mihkel ja poeg, kelle nimi on mulle teadmata. Miilit vaevas tiisikus. Ta oli palunud Annat, et kui ta peaks surema, abielluks Anna Aleksiga ja aitaks tema lapsed üles kasvatada. Miili surivoodil olid nii Anna kui Annast kümme aastat vanem Aleks. Kui nad abiellusid, lähenes Anna juba kolmekümnele. Koos elati Strugi äärelinnas. Maja oli suur ja sinna tõi Anna ka oma vanemad. Aleks tegi ehitus- ja puidutööd, Anna pidas loomi ja kasvas lapsi. Nakkushaiguse tagajärjel haigestusid ja surid kaks Aleks poega, Jaan ja Liide jäid ellu. Strugi linnas puhkenud tulekahjus põles maha pool linna. Naised nutsid, põlevatest majadest tassiti kraami välja.

Uus elukoht

Läksid aastad. Liide abiellus venelasega, ka Jaanil oli pruut. Aleks otsustas vana maja tütar Liidele jätta ja otsida perele uue elamise. Ta läks teisele poole Leningradi maad kuulama. Seal olid ingerisoomlaste külad, kus elasid üksikud eesti pered. Soomlased kutsusid eestlasi “rikasteks virulasteks”. Järgmine küla oli Trasniki, edasi Leningradi poole Jukki. Soome piiri poole minnes oli Lupolovast järgmine vene küla Vartemägi, edasi Lembolova, kust läks ka Soome piir. Soome piirini jäi paarkümmend kilomeetrit, küla asus kinnises tsoonis, sinna pääsemiseks tuli hankida eriluba.

Aleks töötas ingeri külas mõnda aega palkmajade ehitajana, tegi ka muud puutööd ja ehitas kaevusid. Töö käigus õppis Aleks ära soome ja vene keele. Varsti ostis ta Pargalova rajooni Levašova külanõukogu Lupolova külla pool maja – kaks suurt tuba ja köök – ja tõi pere sinna.

**Aleks ja Anna
Norman, Aleksi
poeg Jaan.**

Teises majaosas pidas Robose Jussi suures ruumis poodi ja kasutas väikest laohoonet. Anna ja Aleksi perre sündis poeg Valter (Volli), kes suri 3–4-kuuselt. 15. septembril 1925. aastal sündisin perre mina – Elfride-Regina, mind hakati kutsuma Elliks.

Mõni aasta hiljem abiellus poolvend Jaan Elfriide (Friida) Hundiga. Friidal olid õed Naadi, Senni ja Tooni. Kuigi Jaan kurameeris Tooniga, leidis ta ühel hommikul voodis enda kõrvalt Friida. Vanem õde pidi varem mehele saama ja nii tuligi tal abielluda Friidaga. Pulmad peeti Strugil naise vanemate juures.

Papa Aleks, väike Elli ja mamma Anna Norman 1927. a.

Isa Aleks, kes teenis raha teistele maju ehitades, hakkas perele uut maja ehitama. Jaan oli abiks. Mamma koristas poeruumi ja pidas loomi. Ka vanaema ja vanaisa elasid samas, kuid haige vanaisa veetis suurema osa ajast voodis. Kord, kui vanaema tegi köögis süüa, küsis vanaisa voodist: "Mida sa teed?" Vanaema ütles, et kartuli-tangu-suppi. Vanaisa tahtnud väga seda suppi. Vanaema aidanud vanaisa laua juurde sööma. Nii kui ta ühe lusikatäie suppi suhu pannud, kukkunud ta sealsamas kokku. Vanaisa maeti Jukkisse surnuaiale, kus oli ka minu väikese venna haud.

Käisime vanaemaga Jukki kirikus ja surnuaial, sinna oli seitse kilomeetrit, viisime hauale põllulilli. Surnuaial olid haudadel ristid nagu luterlastel ikka, aga hauakäpad olid kõrged. Mõnedel haudadel olid risti juures rauast või plekist pärjad, mis mulle väga meeldisid. Vanaema ütles, et need on venelaste hauad. Jukkis oli suur soome kirik. Mina läksin kirikus alati üles, sealt oli huvitav alla vaadata. Pärast pahandas vanaema minuga kirikus jooksmise pärast ega lubanud mind edaspidi kaasa võtta, kui ma viisakamalt ei käitu. Samas kirikus mind ristiti, ristivanemateks olid soomlased Katti ja Jussi Haakana.

Lupolova tuletõrjemajas oli suur ruum, kus oli mitu tuletõrjevankrit, voolikud ja pump. Seal oli ka suur lava, kus peeti koosolekuid ja tantsiti. Tuletõrjemajas pidul käis kogu külarahvas, ka papa ja mama. Poolvend Jaan oli kõva pillimees, mängis pidul lõõtspilli, Friida lõi tantsu. Jaan oli ka muidu igati ettevõtlik. Suvel tegi ta jäätist, ostis Leningradist vahvlitopse, pani jäätise väikese kulbiga topsi ja müüs seda tuletõrje- ja muudel pidudel. Pidulised ostsid jäätist hea meelega. Mulle seda palju ei antud: kardeti, et kurk jääb haigeks.

Meie uus maja oli valmis saamas: ukсед, aknad olid ees ja pidime hakkama sisse kolima. Maja taga oli suur tiik, kus kasvasid pajud ja lepad. Läksime pühapäeva hommikul vanaemaga tiigist vett tooma, kui päike oli kõrgel. Äkki hakkas tiigi ääres lepa otsas kägu kukkuma. Vanaema ehmatas ja ütles, et nüüd saame küll tulekahjust kuulda, sest kägu tuli metsast keset küla kukkuma. Suvel põles meie uus maja maani maha, me ei jõudnudki sisse kolida.

Isa Aleks ostis perele uue maja. See asus ingerlaste külas vanast majast poolteist kilomeetrit eemal. Selles külas oli vaid kaks eesti peret, ülejäänud olid ingerlased. Talud asusid siin üksteisest eemal. Oli suuri ja väikseid majapidamisi, ka suuri soome talusid, kus olid värviliste klaasidega verandad, majapidamises palju lehma ja hobu-

Vanaema Ann Mening.

seid. Üks suur soome talu oli meie majapidamise lähedal üle maantee. Nende laudas oli umbes sada lehma, tallis mitukümmend hobust, peeti sulaseid ja tüdrukuid. Meie maja asus suure maantee lähedal ja oli parajalt suur: kaks tuba ja ruumikas köök. Õues oli ühe katuse all laut ja küün. Isa ehtas lisaks maa sisse ruumika keldri. Suurde pliiti oli sisse müüritud kuumaveekatel, puust kaas peal. Pliit oli ilma rõngasteta, peal laiad plaadid. Pliidil seisis vasest 5–6-liitrine teekann, mida aeg-ajalt pealt lodjapuumarjadega puhastati. Pliidil oli suur truup, köögis üks aken. Akna ette oli ostetud paberist pitsiline poolkardin, mida aegajalt vahetati. Akna all oli valgeks küüritud söögilaud ja taburetid, seinä ääres pink veeämbrate ja suupesukausiga. Köögis oli veel suur “kõrvadega” toober, kuhu mahtus kümme pange vett. Sinna kanti talvel vesi sisse, et see oleks käepärast loomadele viimiseks. Seintel oli kaks pikka riiulit, riiulite äärtes kitsad pitsid. Riiulitel hoiti nõusid, supipotte, karpi kahvlite-lusikatega. Taldrikute taga oli vanaemal üks pudel, kust ta vahetevahel lonksu võttis. Kord tuli ka minul tahtmine sealt salaja rüübata. Ronisin tabureti otsa ja õngitsetsin taldrikute tagant pudeli. Lonks oli aga nii kange, et läks kurku ja ajas hirmsasti kõhima. Tuli välja, et tegemist oli vanaema kõhurohuga – viin köömnete peal. Toas oli pliit soemüüri ja leso, suur nagu voodi, mis tuba soojendas ja kus oli mõnus istuda. Leso läks päris kuumaks ja seal istumiseks tuli midagi alla panna. Kui haigus kallale tikkus või oli külm, sai end leso peal soojendada. Istusime vanaemaga õhtuti tihti lesol ja pidasime hämarikku. Vanaema laulis ja rääkis vanadest aegadest Räpina mõisas. Vanaema kandis alati pikka pruunikat villast seelikut ja pluusi. Pluusid olid kirjud ja kummalegi poole olid õmmeldud peenikesed nõõrvoldid. Peas kandis vanaema valget lõua alla seotud rätikut. Eestois oli vanaema puuvoodi õleketiga ja vanaema riidekirst, kus olid tema asjad. Mind sinna sorima ei lubatud. Vastu seinä oli suur laud. Talveks tõi isa tuppa seinä äärde oma kruuspingi ja tegi puutööd: aknaid, uksi, laudu, taburette, toobreid, suuri ja väikesi tünne, lõikas klaasi ja tegi muid vajalikke majapidamistarbeid. Suvel tegeles isa ehitustööga, abiks soome poiss Matti. Isa teenis hästi, töötasuks toodi sageli ka toiduaineid. Tagatoas oli vanemate voodi, minu väike puuvõrega voodi, mis oli papa tehtud ja kus ma magasin veel siis, kui koolis käisin. Veel oli toas riidekapp, kummut, jalaga tal-latav õmblusmasin. Puutünnis kasvas suur kepiga toestatud udumirt. Oli veel teisigi toalilli. Laual oli laudlina ja keset lauda suur kupliga

lamp. Kodus oli palju hanesulepatju. Mamma oskas hästi õmmelda, isegi seelikute plisseerimine tuli tal välja, ta teenis lisa külarahvale õmblemisega. Talvel olid toas kangaspuud, kooti põrandariideid ja halli-musta-ruudulisi tööriiete kangaid. Riidet kuskil ka vanutati. Toa akendel olid nõõri järgi aetud sitsist poolkardinad, põrandatel laiad omakootud triibulised vaibad. Ka tekid olid omakootud. Vanaemal oli sini-must-valge triibuline tekk. Vahetevahel sätiti toas asju ringi ja siis näis tuba teistsugune. Ees oli suur vöörus (koridor), kus vanaema suvel magas. Vöörusest sai ka sahvrisse, seal hoiti käepärasemaid toiduaineid. Üks riiul oli igasuguste pottidega. Siin oli ka ilus sinine lõunaserviis 12-le inimesele – vanemate pulmakingitus. Toaseinad olid tahatud palkidest, põrandad, laed ja vaheseinad punnlaudadest, põrandad olid valgeks küüritud. Igal kevadel korraldati suurpuhastus, seda tehti peredes kordamööda. Kokku tuli kolm-neli naist, kes panid selga pikad ürbid ja alustasid lagede, seinte ja põrandate küürimist. Vanaemal oli tehtud tuhandeid ja veest lipe²⁸. Papa kandis muudkui vett ja naised küürisid. Seinad ja põrandad olid seejärel veel tükk aega niisked. Pärast küttis papa naabrite pool sauna, meil endil sauna polnud. Käidi saunas, vanaema ja mamma valmistasid tugevad söögid, abilistele pakuti ka viina.

Meil oli süüa külluses, mamma küpsetas sageli kapsa- või porgandi-pirukat, alati oli laual jõhvikakissell. Jõhvikaid korjasin ise. Kodus valasin jõhvikad suurde pööningul seisvasse korvi, kuhu need jäid ka talveks, jõhvikaid võis volilt võtta. Käidi ka mustikal ja pohlal ja püha-päeviti kogu perega seenel. Seenetünn seisis alati seeni täis. Kunagi ei korjatud suuri seeni ega "sabadega" seeni, korjati ainult seenekübaraid. Puravikud kuivatati, neid varuti talveks päris suur kotitäis. Toiduks tarvitati veel kala, sealih, suitsuliha, haneliha. Alati oli käepärast piim, või, kohupiim, kana- ja hanemunad. Hirsiputru meil ei söödud. Soomlased sõid saagotangu-putru, kuid mamma ütles, et tema ei taha "siniseid kalasilmi". Soomlased elasid meist kehvemini. Nende rahvustoit oli kartuli-kakara, mida tehti rukkijahust ja veest: vooliti lamedad õhukesed leivad ja kaeti pealt kartulipudrugaga, ääred keerati natuke peale, kahvliga tõmmati triibud sisse, pandi leivalabida peal ahju küpsema. Kakarat küpsetati korraga suur virn, seda sai süüa jahtunult võiga hommikuse tee juurde. Väga maitsev oli pannil õliga

²⁸ lehelis ehk tuhavesi

küpsetatud viiburi kartul. Ilmast ilma nõudsin kodus viiburi kartulit, kuid meil seda millegipärast ei tehtud. Olin väikest kasvu, kõhnuke ja hellitatud, ka kehva söömisega ja vingusin ilmast ilma: “En taho!”²⁹ Samas olin omajagu ninatark ja jonnakas: kui midagi tahtsin, kiusasin seni, kuni sain oma tahtmise.

Meil oli kaks lehma, 15 lammast, sead, kanad, 30 hane. Hanedele oli ehitatud suur aed. Loomi karjatati kaugemal metsa all. Mitme majapidamise peale oli palgatud külakarjus, noor poiss. Karjusel oli hästi pikk piits, lehmadel olid kellad kaelas. Iga majapidamine pidi nädal aega karjust söötma, sügisel osteti karjusele üht-teist vajalikku, tasuks sai ta ka raha. Talvine sõnnik jäeti lauta loomadele alla ja kevadeks olid loomad õige kõrgele kerkinud. Kevadel veeti sõnnik kartulimaale. Põllutööd tehti hobusega. Kartul pandi pluga³⁰ alla, hobune vedas atra ja kohe visati sinna kartul ja sõnnik peale. Suvel kuhjati kõblastega kartuli ümber mulda ja niimoodi hariti terve põld läbi. Mamma kutsus seda tööd tegema ühe kurdi soome naise Mari, mammal endal polnud aega. Mari käis veel meie põrandaid liivaga hõõrumas ja pesemas, põrandad said valged ja puhtad. Mari sai töö eest tasu. Meil kasvatati ka juurvilja, olid marjapõõsad. Üks kelder oli meil toa põranda all, seal hoiti moose. Kartulikelder oli õues, muldpõrandaga ja suur, sees salved. Varakevadel olid suured talgud: tulid kokku mitme talu inimesed, ka lapsed, ja hakkasid keldrisse märga lund tassima. Enne seda oli söögikartul põranda alla keldrisse viidud ja seemnekartul varju all. Lapsed pidid keldris lume kõvasti kinni trampima, eriti seinääred. See oli lõbus tegevus, mürati ja pilluti lund. Lõpuks oli keldris 1–1,5 meetri paksune kinnitambitud lume kiht. Lumes hoiti suvel toiduaineid, põhiliselt piimanõusid. Sügiseks oli lumi ära sulanud, vesi muldpõrandast läbi imbunud, enne kartuli sisseviimist viidi jää ja lume jäägid keldrist välja ja tuulutati kelder. Keldriga ühe katuse all oli papal suur ja sügav (3×4 meetrit) laudadega vooderdatud silotünn. Sinna koguti värske ädalahein ja kapsalehed, need tambiti kokku ja jäeti talveks loomadele. Loomadele osteti veel jõusööt – õlikooke. Heina sai teha metsavahelistelt suurtelt niitudelt, kodunt 7–8 km kaugusel. Vabu heinamaid kodu lähedal polnud ja nii sai papa loa teha heina metsaheinamaadel, pool heinast sai met-

²⁹ Ei taha! (sm)

³⁰ adra (vn пльг)

Elli Norman mamma Annaga 1939. a.

savaht. Niideti käsitsi, kaasa võeti mitme päeva söök: suitsuliha, leib, kasemahl. Mamma käis heinalistele süüa viimas ja jäi seejärel ka ise appi. Sinnasamasse tehti heinakuhjad, hein veeti hobustega koju alles talvel.

Leningrad oli meist paarikümne kilomeetri kaugusel. Suviti käisid Leningradis elavad pered meie kandis suvituskohti otsimas. Kes sai oma elamise üürile anda, pani aknale valge paberilehe. Ka meie üürisime suvitajatele ruume, ise magasime sel ajal mujal. Minul oli vööruse peal omaette väike laudpõrandaga tuba, lauaks taburet linakesega, isegi lilled olid vaasis. Tuppa tuli ronida väljast redeliga. Papa ja mamma magasid toapealsel ja vanaema all vööruses. Meil hakkas suviti käima Skrobini-nimeline vene perekond: Olga (Olja), Sergei (Serjoža) ja nende minuga üheealine poeg Vladimir (Vova). Sergei oli kõrgharidusega pangatöötaja, Olga ametiühingu esimees 4000 töötajaga elektrijaamas. Tavaliselt oli nendega ka Olga ema kaasas. Nad

said omavahel hästi läbi, ka olid neil meie perega väga head suhted. Olja vanemad olid rikkad ja tütar taheti panna mehele kaupmehe pojale, kuid Olja oli läbi raskuste abiellunud vaese tudengi Serjožaga. Et noorte kohtumist takistada, ei lubatud Oljat kolm nädalat õue, kuid päeval lubati teda väikest koera jalutama. Serjoža ühiselamu oli Olja maja vastas üle tee. Kui Olja hakanud õue minema, pannud ta suure valge paberi aknale, et Serjoža teaks välja tulla. Olja sünnipäevale ei lubatud Serjožat, kuid ta tuli õnnitlema ja andis üle ukse suure lillekimbu, mille Olja pani keset lauda, kaupmehest kavaleri lilled tõstis ta kõrvale. Mina kutsusin suvitajaid tjtja³¹ Olja ja djadja³² Šura. Sergei käis tööl ja sõitis nädalavahetusteks maale. Sageli istusime Vovaga minu "magamistoa" pööningu uksele, kõlgutasime jalgu ja ajasime juttu. Siit oli näha kaugele üle küla, maja oli põndaku peal. Meid niimoodi istumas nähes naerdi ja öeldi, et noorpaar jälle istub. Nii suheldes sain vene keele selgeks.

Suvitajad elasid oma elu, jalutasid, päevitasid, korjasid marju ja seeni, tegid ise endile süüa. Voval oli ka jalgratas, millega ta ringi kihutas. Sügisel läksid suvitajad tagasi linna, jalgratas võeti lahti ja see pandi seinale suure naela otsa järgmist suve ootama. Suvitajate perekonnaga jäid meil sidemed väga paljudeks aastateks. Kuna pidasime lambaid, ostis Olja meilt lõnga – ta kodus Leningradis kampsuneid. Ka mulle kodus ta ilusa kampsuni ja mütsi. Meil oli kaks vokki, mamma ise ketras lõnga, vill lasti kraasida. Mamma lasi meile Leningradis kududa kõrge kaelusega kampsuneid ja villaseid pika säärega retuuse. Moes olid heegeldatud valged baretid. Sain selgeks baretite tegemise ja kui mammaga Leningradis piima müümas käisin, müüsin seal ka omatehtud barette, 30 rubla tükk, sellega teenisin taskuraha.

Soomlased pidasid kevadpühi, siis kiiguti, ja jaanipäeval tehti meie kodu lähedal jaanituld. Igaüks viis tuletegemiseks lõkkematerjali. Teheti mängu "Viimane paar" jm, mängiti bajaani, lauldi pikki soome laule, kutsuti ründoska³³, üks laulis eest ja teised järel. Külapidudel joodi palju ja kakeldi. Tihti haarasid soome poisid arvete klaarimiseks noa, mõnikord oli ka ohvreid. Abielluda kavatsevad noored käisid talust tallu oma plaanist teada andmas. Noortele kingiti sealjuures ühtteist

³¹ tädi (vn *тетя*)

³² onu (vn *дядя*)

³³ röntyskä – ingeri lauluga tants

eluks vajaminevat. Pulmapidu peeti suurelt, noored löid tantsu ja laulsid rehe all. Pulma söögilaud kaeti aga ainult lähematele sugulastele ja tuttavatele.

Pühade miitingud ja sõjaväeparaadid toimusid Vartemägist edasi Lembolova suunas. Sinna sõitis rahvas hobustega, mängis tuletõrje-orkester, marsiti, hüüti "hurraa". Soome piiri poole oli Vartemägi, kus asus vene küla. Seal olid majapidamised lähestikku, oli 7-klassiline vene kool, haigla, suur park, kus noored käisid tantsimas. Pargis oli väga ilus vene kirik ja mõisahooned, hiljem tehti mõisahoonesse kool. Lähedal oli päris suur ilusate liivaste kallastega jõgi, kus käidi suplemas. Külas oli ka suur kauplus, seal müüdi toiduaineid, majapidamistarbeid ja kangaid.

Kollektiviseerimise algus

1929. aastal algas kollektiviseerimine. Meie külast küüditati paremal järjel olevad soomlased, ka meie naabrid. Mäletan, et mul valutas õhtul hammas: mind oli pandud istuma pliidile kuumaveekatla kaanele, tekk üle pea, ja pidin kausist kuuma auru sisse hingama. Teenija tuli üle tee asuvast soome talust mammat appi paluma. Pärast mamma rääkis, et mehed viidi vangi, nende oma hobused pandi ette ja kästi hädavajalik kraam kaasa võtta. Seda oli mitu koormat. Kui nad ära sõitsid, kallistasid nad mammat ja ütlesid, et ega vist enam üksteist ei näe. Nii ka oli. Pärast seda lõhuti suure talumaja tubadel vaheseinad ja sellest tehti klubiruum, kuhu ehitati ka lava. Talu 100 lehma ja 30 hobust jäid kolhoosile. Nii jäid suured soome talud peremehe-perenaiseta. Kolhoosile võetud loomi tuli hakata lüpsma ja toitma. Kuni 1938. aastani vangistati ja küüditati Siberisse meie kandi küladest mitukümmend tuhat soomlast.

Mamma astus kolhoosi, aga papa keeldus sellest. Mamma manitses papat, et kui ta kolhoosi ei lähe, pannakse ta vangi. Papa ütles, et pangu pealegi. Kolhoosi tuli astuda kogu oma varaga. Mamma töötas algul aiandis, kus kasvatati suurtes lavades kapsataimi. Lavadesse saadi heinakamaratest kobe ja sõmer muld. Mehed löid labidaga kamarast neljakandilised tükid, mis sätiti ilusti riita, kamar allapoole, parajad hunnikud. Need sõeluti pärast kõdunemist suurte sõeltega

läbi, juured välja, ja nii saadi lavadesse hea muld. Ülemuseks oli noor poiss, erialalt agronoom, kes vahel mammal ümbert kinni võttis, kui ma mammat vaatama läksin. Mina pahandasin seeüle, et minu mammal keegi niimoodi ümbert kinni võttis. Mamma oli ilus inimene, tal olid pikad juuksed, need keeras ta taha suurde patsi ja pani nõeltega kinni. Tal oli veel ka valepats, mille kinnitas oma patsile lisaks, siis oli tal hästi suur palmik taha keeratud. Kõrvas olid tal kõrvarõngad. Mammal olid oma õmmeldud ilusad ja moodsad kleidid. Hiljem sai mamma tööle kolhoosi sööklasse. Papa tegi kolhoosile abitöid, remontis regesid ja vankreid, tegi rehasid jm, tegi ka vene küla ja omaküla inimestele ehitustööd.

Kooliaeg

Meie külas oli 4-klassiline soome algkool. Minu koolitee algas soome koolis 1933. aastal, olin siis 8-aastane. Mul oli väike must tahvel ja krihvel, papa õpetas tähti ja numbreid. Mina hakkasin käima juba uues koolimajas, kahekordses puumajas, mille ehitamisel oli ka papa osalenud. I ja II klass olid koos ühes klassiruumis, ruumil oli neli suurt nelja ruuduga akent. Maja teisel korrusel olid õpetajate korterid, need olid ilusad ja puhtad, kardinad akende ees. Kooli söögitoas olid pikad lauad ja pingid. Kolhoosil oli oma piimakari ja kasvatati juurvilja, lastele keedeti iga päev lõunaks tasuta juurvilja-piimasuppi. Tunni algul ja lõpul helistati kella. Vaheajal joosti ja mürati suures koridoris. Tüdrukutel olid ees kirjud taskutega põlled, koolivormi ei olnud. Minul olid peenikesed patsid, mis olid paelaga kõrva juurde kahekorra kokku seotud. Koolis õpiti kõiki aineid: arvutamist, lugemist, kirjutamist, oli joonistamise tund, värviti värvipliatsite ja vesivärvidega, olid kehalise kasvatuse tunnid ja ajalootunnid. Tantsiti soome rahvatantse – “pugutantse”³⁴. Lastel olid soome rahvariided. Esineti koolipidudel ja käidi ka klubis külarahvale esinemas: lauldi, tantsiti, tehti püramiide. Mina olin alati püramiidi tipus. Kord õpiti selgeks kolhoositeemaline näitemäng. Klubis näidati ka tummfilme.

³⁴ *pukutanssit* – nähtus 19. saj lõpus ja 20. saj alguses, tähistab rahvatantsu varasemat lavale toomist

Lapsed pidid kõik pioneeriks astuma. Pioneerirätile ei tehtud toorkord sõlme, räti nurgad pandi laia klambriga kokku, peal plaadike punase lipukesega. Vanaema kodus ütles, et nüüd on sul näljanõrkael. Koolis kästi teha koju punanurgake. Tahtsin kangesti punanurgakest teha, kuid papa ei tahtnud sellest kuulda. Tuli palju pisaraid valada ja manguda: et kõigil on kodus tehtud ja õpetaja käskis ometi. Appi tuli ka vanaema ja lõpuks lõi papa käega. Papa ei kurjastanud ega karistanud kunagi, oli alati rahulik ja sõbralik. Otsin poest Lenini, Stalini ja Kirovi suured pildid ja kleepisin akna juurde seina peale, seejärel kutsusin õpetaja koju vaatama. Õpetaja tuli ka ja kiitis, sellest kirjutas isegi kohalik ajaleht. Kevadise suurkoristuse ajal visati aga minu väljapandud pildid pliidi alla.

Suvel mängisime lähedalasuvas metsas õpetaja juhendamisel sõjamängu. Oli kaks salka. Tüdrukud olid mängult halastajaõed ja mama tegi mulle üle õla pika sangaga koti, koti peal oli suur punane rist. Poistel olid puust püssid ja nad rääkisid, et tuleb võidelda viimse veretilgani ja ei tohi ennast vangi anda. Mina nägin ühte haavaokstest suurt hunnikut ja pugesi sinna alla peitu, et mind vangi ei võetaks. Olin seal niikaua, kui mind hakati taga otsima. Kodus ei julgenud üteldagi, et olin haohunniku all peidus, kui "sõda" käis. Kui papa kodus küsis, kui palju haavatuid oli, ütlesin, et mitte ühtegi. Papa ütles, et see oli küll siis alles sõda, kui haavatuid polnud.

Mai- ja oktoobripühadeks kaunistati klassid, kirjutati tapeedile hüüdlauseid ja kinnitati need seintele. Mina pakkusin kohe, et teen kodus suure plakati valmis. Tõmbasin tapeedi põrandale laiali, papa tegi veel jooned ette, et tähed ühekõrgused tuleksid. Kui ma plakati kooli tõin, lõi õpetaja kaht kätt kokku – kõik "s"-tähed olid tagurpidi. Üks poiss kleepis minu "s"-id kinni ja need kirjutati õiget pidi.

Üheks naabriks oli meil perekond Rasilane. Peretütar Siiriga, kes oli minu sõbranna, käisin ühes klassis. Koos käisime rahvamajas tantsimas. Tantsuks mängis alati lõõtspill. Tantsiti polkat, vengerkat, krakovjakkki, valssi, tuusteppi (nadi-nunnadi). Mul olid ilusad mama õmmeldud trihvide ja volangidega rataskloss-kleidid. Kandsime valgeid aluspükse, harude otstesse heegeldasime pitsid. Kui tantsu ajal oma rataskloss-kleidiga keerutasin, tulid valged pitsiga ääristatud püksid kleidi alt nähtavale. Siiri õmbles oma kleidid ise meie masi-

naga, mamma aitas tal need riidest välja lõigata. Mina õmmelda ei osanud, küll aga kudusin ja heegeldasin, juba kaheksa-aastaselt oli mul pitsiheegeldamine selge.

Perekond Rasilane elas lihtsat elu. Neil oli lai voodi, millel paksud lillelised kardinad ees. Suur vene ahi, söök pandi tšiguniga³⁵ ahju. Tihti ronisime tüdrukutega ahju peale, seal rääkisime hirmujutte ja karjusime seepeale kõva häälega. Ükskord kinkisin Siirile sünnipäevaks hõbedase ja spiraalse ussi-kujuga käevõru. Mamma ostis sellise Leningradist mulle ja ka Siirile. Vahel pakkus Siiri ema meile süüa, kõigile ei jätkunud toole ja Siiri isa ütles, et lapsed peavadki seistes sööma, siis tulevad ilusad paksud jalad.

Teine naaber oli perekond Koljonen – soomlased, ema kolme tütrega. Neil oli suursugune elamine. Toas oli massiivne nikerdustega riidekapp, voodi, kummut, maast laeni suur peegel. Akendel paksud villased kootud külgakardinad, mustiline ilus voodikate. Nende vanaema elas eraldi väikeses majakeses ja oli külas tuntud ravitseja – masseeris, pani kuppe. Jooksin tihti tema poole külla, ise ütlesin, et jooksen “ämmale”. Temalt sain abi, kui mul oli koeranael: ta võttis auguga võtme, keeras kolm tiiru vastupäeva ja koeranael kuivas ära.

Naised käisid tihti omavahel koos, kord ühe, kord teise pool. Mina olin nendel üritustel ikka kaasas. Ka meil käis külalisi. Papa ei olnud suur viinavõtja, aga kui natuke purju jäi, laulis ta alati: “Julgesti, vennad, nüüd tööle...” Papa luges ka tseitungit³⁶, see oli eestikeelne “Edasi”, mille postiljon koju tõi. Mõni tellis ka kohalikku soome lehte. Lugemiseks pani papa prillid ninale. Papa oli suurt kasvu ja tugeva kehaehitusega, juuksed olid tal heledad ja nina all olid suured helepruunid vuntsid. Ta käis alati säärikutega, kodukootud riidest püksid säärikutesse topitud. Säärikuid määriti vahetevahel tõkatiga ja siis need haisesid. Papal olid veel nõõridega poolsaapad – kamassid, mida ta tihti kandis. Kord pidi papa kihlveo peale vuntsid maha ajama. Kui järgmine päev naabrinaine imestusest hüüdis: “Kus vurrud jäid!”, vastas papa: “Maha jõin.”

Talved olid külmad ja lund oli palju. Naised kandsid siis suuri valgeid rätte, üks nurk üle õla visatud. Kevade poole, kui oli rohkem päikest, tõmbas lumi sageli kõva kooriku peale, siis oli tore mööda

³⁵ ahjupott (vn чургу)

³⁶ ajalehte (sk)

lund joosta, ei vajunud lumest läbi. Soome kelkudega sõideti mööda teed, papa tegi ise mulle soome kelgu. Kodu juures oli suur mägi, kust lapsed kelkudega alla lasid. Kodus tehti ka jõulupuud. Ükskord tõi mamma Leningradist karbitäie ilusaid kuusehteid, ümmargusi värvilisi munakesi. Pidin just hakkama klubisse peole minema, olin lasknud selle peo jaoks uue pihiku õmmelda, kuid need jõluasjad olid nii ilusad, et hakkasin neid õhinaga kuusele sättima ja unustasin peolemineku päris ära.

Ühelt kolhoosipeolt käskis mamma mul ära tuua taldrikud, mis ta sinna oli viinud. Kuigi mamma käskis minna mööda teed, otsustasin sinna minna suuskadega. Lumi oli sula ja jäi suuskade alla kinni. Tagasitulek oli hirmus raske, käe otsas kott taldrikutega. Koperdasin suuskadel ja kukkusin, taldrikud läksid klirinal kotis katki. Kodus sain mamma käest sugeda.

Isa ehitas meie koduõuele uue elumaja, maja otsas oli ilus suur saun. Sauna laudpõrandasse olid papal puuritud ümmargused augud vee ärajooksuks ja õhutuseks, põrandal olid peal restid.

Elsa sünd

Ühel ilusal kevadhommikul kutsus vanaema mu toa pealt alla sööma. Märkasin, et mammat pole. Minu pärimise peale ütles vanaema, et mamma läks haiglasse vennakest tooma. Olin juba suur tüdruk, ei osanud midagi tähele panna, ainult vahel mõtlesin omaette, et küll mul on ikka ilus mamma, ta on nii ilus ja paksuke. 28. mail 1936. aastal sündiski Elsa. Käisime mammat Vartemägi haiglas vaatamas, seal tuli olla seitse päeva.

Edaspidi pidin tihti Elsat hoidma, kuigi tahtsin teiste lastega ringi joosta ja mängida. Kandsin Elsat kogu aeg kukil, ka teised aitasid. Kodu juurde oli papal pandud üles võrkkiiik, kus Elsa kiikus ja laulis üle küla kõva ja selge häälega: "Võhhadila na bereg Katjuša..."³⁷, seda fraasi alustas ja lõpetas ta vahel hommikust õhtuni, nii et küla kajas.

³⁷ Katjuša läks kalda äärde... (vn)

Venekeelsed koolid ja suletud kirikud

1937. aastal suleti soome kool. Lapsed hakkasid käima kolme kilomeetri kaugusel Vartemägi vene koolis. Mina hakkasin käima 5. klassis, pinginaabriks sai vene poiss Vasja. Õpetajad olid venelased, kuid kooli direktor oli eestlane ja papa sõber. Soome lapsed ei osanud vene keeles kirjutada. Õpetajad aitasid soome lapsi, kutsusid neid oma kodudesse ja õpetasid. Koolis õpiti vene laule ja luuletusi, mida ka koolipidudel deklameeriti. Ka mina esinesin koolipeol madrusekleidis, käed selja taga, ja deklameerisin venekeelset luuletust:

Žili, bōli tri tovarištša malenkom gorode N,
žili, bōli tri tovarištša vzjatōi fašistōm v plen...³⁸

Kõige rohkem aga meeldis mulle tantsida. Kõik tantsud said selgeks, eriti krakovjakk ja kasatšokk. Meie vene keele õpetaja oli lahke, mamma kodus talle mõnikord kingituseks ilusad kindad. Vene lapsed ei sallinud soome lapsi, kiusasid neid pidevalt ja norisid tüli. Lapsed ei julgenud üksinda koolist koju minna, oodati alati üksteist, ka hommikul käidi suure kambaga, nii oli julgem. Minu pinginaaber Vasja oli aga hea poiss, ei lasknud mulle liiga teha ja astus korduvalt minu kaitseks välja.

Kolhoosi esimees oli soomlane. Kolhoosi kontor asus ühe küüditatud ingerisoomlase majas, samas oli ka söökla, kus keedeti kolhoosnikele tasuta suppi. Mamma oli seal kokk ja tõi vahel ka suppi koju. Kolhoosil oli oma sepikoda. Maad künti hobustega ja põllud olid suured. Kasvatati vilja, lapsed rohisid kolhoosi põldudel porgandeid ja kapsaid. Lehmi peeti talulautades, piim viidi hobustega suurtes kannudes turule. Kõrval asuv vene kolhoos oli vaene ja kiratses.

Kirikud pandi kinni või muudeti klubideks, kuid venelased keeldusid kirikus tantsimast ja kirikut klubiks nimetamast. Kui Elsa oli 3-aastane, taheti teda ristida. Tuttav eestlane Leningradist teadis, et üks saksa kirik töötab. Nii mindi Leningradi Elsat ristima. Elsale oli mamma ilusa roosa ristimiskleidi õmmelnud ja tal oli üleni roosade volangidega müts, mis lõua alt kinni seoti. Pärast õhtust jumalateenistust

³⁸ Elased-olid kolm sõpra väikses N linnas, elased-olid fašistide poolt vangi võetud kolm sõpra. (vn)

toimetas Elsa ristimise saksa õpetaja saksa keeles. Elsa oli unine ja nuttis. Pärast mindi ühe tuttava poole natukeseks istuma, seal pakuti ka süüa. Koju jõuti alles hilisõhtul.

Poolvend Jaan

Poolvend Jaan pidas metsavahiametit. Ta elas perega metsavahi majas, mis jäi meist kilomeetri kaugusele. Töökas Friida pidas loomi, õmbles ja tegi käsitööd. Kord kevadel viis Jaan mind kalale. Jõgi asus 7–8 km kaugusel. Hakkasime pärastlõunal jalgsi minema, oli kuum ja janu vaevas. Jaan võttis mütsiga ojakesest vett, jõime seda. Ööbisime jõe ääres, Jaan tegi kuuseokstest onni, kus oli mõnus magada. Kaasas oli meil võileibu ja šokolaadi. Hommikul vara tuli üle vaadata suur mõrd, mille oli Jaan vitstest pununud ja kinnitanud keset jõge. Mõlemal pool mõrda olid tõkked, et kala läbi ei pääseks. Oli kudemise aeg, kala oli palju. Võtsime kalad sealt välja ja pidime need marjast tühjaks pigistama. See oli raske, mina ei jõudnud marja välja pigistada. Kalad võtsime kotiga selga. Igasse koti nurka oli pandud kartul ja nõõrid kinnitati kartuli ümber. Kalamari söödi kodus ise, kalad viidi poodi müügile.

Ükskord ütles Jaan metsa klappimisel³⁹ metsavahtidega lõkke ääres istudes ja juttu ajades kellegi lause peale: “Jumalal on kümme käsku, Stalinil sada käsku ja ikka korda pole.” Oli keegi, kes selle ette kandis ja kohtuotsusega määrati Jaanile kümme aastat vangistust. Pere pidi metsavahimajast välja kolima. Friida läks lastega Gorkisse ema juurde.

³⁹ klappimine – puude läbimõõdu mõõtmine

Talvesõda

1939. aasta novembris algas Talvesõda. Sõja tõttu osteti kokku igasugust kaupa, mamma ostis poest riidekangaid. Sõdurid voorisid mööda maanteed, peatusid meie külas, nad magasid klubi põrandal ja mujal, kus võimalik. Ka meie suures toas põrandal magasid sõdurid. Sõjakuma paistis külla. Pärast sõdurite saunaskäimist läks papa ehitatud uus maja põlema, see põles maani maha. Arvatavasti sai tuli alguse saunast, kus olid ahju juures kuivad hõövlilaastud. Papat polnud kodus, sõdurid tulid küll appi ja kandsid pangedega vett. Üks sõdur torkas püssiga kõik aknad katki ja siis oli maja nagu tulemeri. Papa tuli, istus pakule ja hoidis pead kahe käe vahel. See oli juba teine tema ehitatud maja, mis maha põles. Vanast majast kanti kraam välja, ka loomad aeti laudast välja, need ei tahtnud kuidagi tulla. Õnneks jäid vana maja ja laut alles.

Kaks poissi mängisid õhtul malet ja rääkisid papaga juttu. Kui nad ära läksid, jätsid male maha ja ütlesid, et kui sõjast eluga tagasi tulevad, tulevad siit läbi ja võtavad male kaasa. Tagasi tuli üks poiss, teine oli surma saanud. Leningradi poole sõitsid bussid soome vangidega, nende seas oli palju naisi. Olevat naissnaiprid, kes olid lasknud igalt poolt, puude otsast jm. Soomlased põgenesid oma kodudest, kuum kohv veel laual kruusis. Vallutatud maa asustati oma (vene) rahvaga.

Sõda kestis 105 päeva ja lõppes 12. märtsil 1940. aastal. Sõja tulemusena pidi Soome loovutama osa Karjalast, Viiburi, Käkisalme ja Sortavala linna ning mereväebaasi Hankol. 500 000 soomlast lahkus oma kodunt Soome. Niklikaevandus Kirde-Soomes jäi nüüd Venemaa territooriumile.

Et endale taskuraha teenida, käisin sõbrannaga Leningradis piima müümas. Panin kotti 10-liitrise piimanõu ja võtsin selle kotiga selga. Bussiga sain Pargalovasse ja sealt rongiga Sestraletski. Ükskord viis Olja, kes varem oli perega meil suvitamas käinud, meid Leningradis nukuteatrisse. Võtsin Elsa kaasa, ka Vova tuli meiega.

Sõja algus

Ühel ilusal suvepäeval, 22. juunil 1941. aastal, sõitsime sõbrannaga rongiga piima müümast koju. Vagunisaatja kõndis vagunist vagunisse ja kuulutas kõva häälega: "Natšalal voina,"⁴⁰ ise aknaid kinni tõmmates. Vanemad naised hakkasid nutma. Kodus ei teadnud veel keegi, et sõda oli alanud. Papa ütles, et seda oli oodata. Järgmisel päeval anti käsk teha metsa alla koopad, et vajadusel varju minna. Papa tegi koos ühe naabriga paari kilomeetri kaugusele metsa alla koopa, vooderdas selle kuuseokstega. Põnevuse pärast magasime seal ühe öö, kuid neid koopaid ei läinudki vaja.

Käisime ühe külanaisega Leningradis inimeste lambaid müümas, vankril 4–5 lammast. Leningradi turul tükeldas liharaiuja lambad, mina kaalusin liha ja arvutasin, kui palju konkreetne tükk maksab, naine võttis raha. Väljas oli juba pime, linn oli pimendatud. Selle naise ema ja isa elasid Leningradi äärelinnas, leidsime koha suure vaevaga üles. Sõime suppi ja hakkasime raha üle lugema. Naine ütles kogu aeg, et arvesta kauplemise eest ikka meile endile ka. See oli minu esimene äri. Külas ei aimanud veel keegi, et oli tulemas nälg. Üks naabrinaine tappis sügisel lehma, jagas seda teistega, ei tulnud selle pealegi, et liha tagavaraks soolata.

Leningradi blokaad ja papa vangistamine

Septembri keskel oli Leningrad blokaadirõngas. Tuli käsk kõik loomad tapale viia. Meie peres oli kaks lehma: valge lehm läks tapmisele, teine lehm poegis ja see jäeti alles – üks lehm kogu küla peale. Inimesed leppisid omavahel kokku piimasaamise järjekorra. Tapetud lehmast anti tagasi pea, jalad ja sisikond. Käsu korras tuli anda ära kartul, lubati jätta 50 kg inimese peale. Tuldi kohale, kontrolliti üle ja kui käsku polnud täidetud, viidi hobustega kõik ära. Papal oli aegsasti tehtud oma keldri alla veel üks kelder, kuhu ta pani lihatünni ja veel kartuleid. Viis väikest kartulikotti pandi risti minu voodisse ja

⁴⁰ algas sõda (vn)

peale põhukott. Vene perekonnad, kes olid asustatud soome aladele ja tulid tagasi oma loomade ja majakraamiga, peatusid küla lähedal. Leivatehase leivaküpsetaja oli papa sõber, saime vahel tema kaudu ühe pätsi leiba kolme liitri piima vastu. Oktoobris kehtestati kaardisüsteem – leivanorm oli 125 grammi inimese kohta. Leivajahu sisse segati kliid, sojajahu, õlikooke.

Piiriäärne soome küla tehti tühjaks, mehed arreteeriti, naised lastega paigutati meie küla peredesse. Meie peres oli ema viie lapsega, vanem poiss oli 16-aastane, väikseim viieaastane tüdruk, viimane oskas kududa ilusaid mustriilisi kindaid. Rahvas aeti Leningradist Lembolova küla piirile kaitsekraave kaevama: nende seas olid naised ja noored tüdrukud, kes polnud elus füüsilist tööd teinud. Oli oktoobrikuu, inimestel olid seljas õhukesed riided, kraavikaevajad elasid tühjades soome küla majades, süüa polnud. Leningradis oli nälg, nälg jõudis ka külla, mõnesse peresse varem, mõnesse hiljem. Mina läksin kord lõuna ajal meie pool elava soome perenaiselega tema maja vaatama, perenaine lootis kartulid koopast kätte saada. Parajasti tulid kraavikaevajad naised, kes olid kolhoosipõllult mullased kapsajuurikad üles kiskunud, soojendasid neid tule kohal ja sõid. Üks tüdruk oli meelega valanud keeva vett oma käele, et põletushaavade tõttu töölt pääseda. Ta arvas, et parem on Leningradis surra. Mamma pääses kraavikaevamisest seetõttu, et ta aeti ühe naisega metsa üles tööta: oli vaja kütteklotse veoautode tarvis. Sõitsid ju tol ajal veoautod puuküttel. Külas valitses nälg, toidukraam sai otsa. Kellel oli kaera, tegi kaerakilet. Kolme lapsega naine kõrvalmajast kaevas kolhoosipõllul augu üles, kuhu olid sisse aetud sügisel lõhkisöönud lehmad. Nad keetsid seda kohutavalt haisvat liha, nemad ise ja nende riided haisesid. Kui nad kauplusse oma normileiva järele tulid, hoidsid inimesed nina kinni.

16. novembril 1941. aastal mängisin naabrilastega kaarte, kui mamma kutsus mind papaga hüvasti jätma. Kaks meest seisis toas ja ootasid, üks mees seisis hobuse ja reega väljas. Isa võttis mu ümbert kinni ja läks. Läksin ja mängisin lastega edasi, ei osanud sellest lahkumisest midagi arvata. Hiljem saime teada, et Makkoneni-nimeline mees samast külast oli ette kandnud, et papa ei läinud kolhoosi – see oli piisav põhjus papa vangistamiseks. Mõni aeg hiljem tulid külanõukogust kaks naist ja mees, lugesid ette kohtuotsuse: isale oli määratud 10 aastat vanglakaristust, meie majakraam kirjutati üles, käsk oli kogu

vara konfiskeerida. Majakraam jäi esialgu koju. Mamma oli suurele kohvrile, kus sees ostetud riidekangad, lina peale visanud, ja need jäid kirja panemata. Pärast papa arreteerimist tuli Levašova külanõukogust üks mees, tõi mingid rullikeeratud paberid ja palus need ära peita. Paberid pandi vanaema riidekirstu.

Meie mahapõlenud maja varemetes oli sõjaväe väliköök, seal jagati sõduritele, kes rindele läksid, suppi. Kokk Miša tõstis väikese naabritüdruku seljatagant kraest nagu udusule üles ja pani lumehange, ta ei jõudnud sealt ise oma jõuga välja tulla. Inimesed olid nõrgaks jäänud. Üks ema sõi ära ka kolme väikese lapse leivanormi. Ütles, et kui ma enda normi lastele annan ja ise ära suren, mis siis minu lastest saab. Meie koer Šurik sattus naabrite supipotti. Viieaastane tüdrukuke tuli ütleva, et küll oli hea liha ja peenikesed kondid. Leningradis kestis blokaad, ka küla nälgis. Inimesed muutusid näost mustaks, pruuniks, nina muutus peenikeseks, kõik kapsajuurikad kolhoosipõllul olid söödud. Meie peres veel nälga polnud: meil oli kartulit, loomadele varutud kliid ja õlikoogid, ka lehm oli, piima jagati inimestele järjekorras. Põhitoiduks oli kartul ja piimakört, liha oli otsas. Kes nälga surid, viidi kolhoosi klubisse, laoti üksteise kõrvale, hiljem juba üksteise peale riita. Ka sõdurid, kes Leningradist tulid ja rindele läksid, olid nälginud, näod paistes. Neil olid peas toruga hallid villased mütsid, mis ulatusid küljepealt ja tagant õlgadeni ja katsid ka põsed kinni.

Leningradi varustati toiduga Laadogat mööda ja õhuteed kaudu. Sakslased pommitasid pidevalt, hoidsid Laadogal silma peal. Sügisel olid Laadoga järvel sügistormid, sama võimsad kui merel. Toiduainetega varustamine oli häiritud. Käisid rasked võitlused raudteesõlm-punkide pärast Volhovis, Tihvinis, kus laaditi toidukraami. Oodati Laadoga jäätumist, et mööda jäätrassi toiduaineid vedada, aga jäätumine toimus aeglaselt.

Detsembris läksin sõbranna Hilda Rasilasega Leningradi papat otsima. Läksime meie peretuttava Olja poole. Oli õhtu, majad ja tänavad kõik pimedad, aknad ilma klaasideta. Vahetevahel nägime taevas signaalrakette, kostis õhutõrjekahurite undamist. Olja mees oli rindel, poeg teiste poistega maja katusel fugasspomme kustutamas. Nende pool oli ka vennatütar Nana, kes õppis arstiks. Peres oli nälg, sinepipulbrist küpsetati hästi väikesi koogikesi. Järgmisel päeval otsisime üles NKVD maja, suur hoone, täis kabinette. Tahtsin teada, missuguses vanglas on papa. Kästi tulla tagasi kümne päeva pärast. Koju taga-

si läksime koos Nanaga, et talle kartuleid anda. Sõitsime trammiga Šuvalovosse ja sealt kõndisime jalgsi 15 km. Nanale andsime 6–7 kg kartuleid ja kliikoti, need sidusime talle selga. Saatsin Nana trammile, sõitsime soome kelguga salateed mööda läbi metsa, valvepostist mööda, sest valvepostidel kontrolliti dokumente. 18. jaanuaril avati üle Laadoga jäätrass – Elu tee. Seda kaitsesid laskurpolk, õhutõrjesuurtükivägi, trassile olid paigutatud iga 500 meetri järel õhutõrjekuulipildujad. 3000 autot vedas linna toiduaineid ja sel moel suudeti leivanormi natuke suurendada, kuid süüa oli ikka vähe.

Teisel korral läksin üksinda Leningradi. Teadsin, et raudteejaamas kontrollitakse dokumente ja läbi pääseb vaid töölubadega. Minul luba polnud, peos oli neljaks kokkumurtud valge tühi paberileht, mida peost korrapidaja-sõdurile näitasin, nii pääsesin väravast läbi. Läksin NKVD majja papa kohta teateid saama. Papa oli Neeva kaldal suures Krestõ vanglas. Mul oli kaasas pakike, kus olid kliidest tehtud kakukesed. Pakk võeti vastu ja papa saatis millegipärast vene keeles kirjutatud kirjakese: “Anna Ossipovna ja Elfrida Aleksandrovna, too prillid.” Oli 1942. aasta veebruarikuu, Neeva ääres oli veejärjekord, jääaugust võeti pangede ja topsikutega vett. Surnuid veeti kelkudega prügikastide juurde, kust need hiljem minema veeti. Brigaad vedas surnud kokku ja toimetas matmiskohta. Presendiga veoautos, present tuules lehvimas, olid näha üksteise peale riita laotud surnud, kast ääreni täis. Surnud maeti Piskarjovka, ka Suur-Ohta, Serafimovska, Bogoslavskaja kalmistule, kõik järjest.

Uuesti läksin Leningradi varakevadel papale pakki ja prille viima. Oli juba sula, nägin Neeva kaldal välja sulanud imiku laipa, toidupojuures istuvas asendis surnud meest. Vanglas sain teada, et papa oli surnud 2. märtsil 1942. aastal. Meil käis naabermajast Makkonen andeks palumas. Rääkis, et nende käest oli küsitud, kes on nende arvates nõukogude võimu vastased. Ütles, et tema meie papat välja ei andnud, see olnud teine mees. Mamma ajas Makkoneni minema. Meie majast 200 meetri kaugusel varises ta kokku ja suri.

Külanõukogust käis üks mees meil ja viis ära meie majas peidus olnud dokumentide rulli. Mis dokumendid need olid, jäi meil teadmata.

Sõit tundmatusse

1942. aasta 26. märtsi õhtul kell 12 toodi käsk, et hommikul tuleb meil kodunt ära minna ja ees ootab pikk sõit. Seitsme kilomeetri kaugusele kogunemiskohta tuli minna jalgsi. Kaasa lubati võtta riidekraami ja muud hädavajalikku. Viisime öösel voodis põhukoti all olnud viis väikest kotti kartuleid kelguga naabertallu. Selle eest saime raha. Me ei teadnud, kuhu meid viiakse. Panin jalga kõrge kontsaga botikud, selga karakullkraega mantli. Kaasa võtsime lõnga, paar patja, tekid, kampsunid, vanaema võttis kaasa oma suririided. Rahakott oli seotud nõõriga kaela riiete alla. Vanaema istus soome kelgul, kuueaastane Elsa süles. Komsudest sai osa kelgule, osa võtsime kätte. Levašova külanõukogus kohtusime mehega, kes tõi dokumendirulli meile hoiule. Mees ütles, et tema võimuses pole meid aidata.

Reisirong viis inimesed kogunemiskohast Levašovast Laadoga äärde. Pidevalt pommitati. Meid ootas lahtine veoauto, see tuubiti inimesi täis. Oli väga külm ja tuuline. Järve jääs olid suured pommiäugud, lahtise vee lahvandused. Meie auto jõudis õnnelikult teisele kaldale, eelmisel päeval oli osa autodest pihta saanud. Vanemad inimesed tänasid jumalat, et meie auto pääses. Teisel kaldal ootasime terve ööpäeva, inimesed istusid lahtise taeva all oma kompsude otsas, oli väga külm. Kui me seda kõike oleksime ette teadnud, oleksime pannud jalga vildid ja selga kasukad, need jäid kõik maha. Osa inimesi läks lähedalasuvasse kirikusse varjule, kirik sai puupüsti rahvast täis. Mingil põhjusel läks kirik põlema, osa inimesi põles sisse, osa sõtkuti rüseluses surnuks. Teisel päeval anti ette rong 45 loomavaguniga. Inimesed kamandati vagunitesse. Vaguni otstes olid narid, mis olid ette nähtud lastega peredele, Elsa ja mamma said koha narile. Vagunis oli 111 inimest, istuti põrandal tihedalt üksteise kõrval. Pika li olla ei saanud, samuti kõndida, istuli ka magati. Keset vagunit oli kaks buržuikat⁴¹. Väljakäigus sai käia peatustes: üle vaguni ääre oli kahe kitsa astmega trepp, tuli astuda kitsale astmele ja vaguni äärest kinni hoida, siin ei häbenetud kedagi. Kui peatuses oli näha vaguni ümber rahvast, oli teada, et saab süüa. Anti ainult jahukörti, mida käisin väikese rohelise nõuga toomas. Leiba ei antud. Kui sõjaväerongid

⁴¹ plekk- või raudahjukest (vn *буржуйка*)

möödusid, seisis rong tupikus, vahel terve päeva, siis me süüa ei saanud. Vett käisin palumas vedurijuhtidelt, see oli õli maitsega. Ühes peatuses kukkus vanaema üle vaguniääre välja, kui oma hädale läks. Hea, et keegi nägi. Hüppasin ruttu rongist välja, vanaema oli kägaras pikali, püüdsin kõigest jõust teda tagasi vagunisse upitada, vagunist püüti teda omakorda aidata. Sain ise viimasel hetkel, kui rong liikuma hakkas, vagunisse. Vanaema ei rääkinud midagi, oli oma kohal vaikselt, silmad kinni. Hoidsin tal käest kinni. Öhtul tundsin, et vanaema käed on eriliselt külmad. Mamma ütles, et vanaema on surnud. Kui vagunis keegi suri, võeti see kohe maha ja pandi veduri taha lahtisele platvormile. Palusime hommikuni oodata, vanaemal olid ju suririided kaasas. Ja sealsamas põrandal panime vanaemale selga tema suririided – pesu, pika seeliku, pluusi, rätiku, sukad ja mustad sinise äärega heegeldatud sussid. Mamma pani vanaema valge lina sisse ja õmbles lina kinni, hommikul pandi vanaema veduri taha lahtisele platvormile, kus oli hulgaliselt teisigi surnuid.

Pesemisvõimalust rongis polnud, kõik olid täisid täis. Suured valged täid, seljal väike must triip. Inimesed kratsisid ennast pidevalt, kehad olid verele kratsitud. Mulle kaela seotud rahakott ja rahakoti voldid olid ka täisid täis. Sõit läks läbi Vologda, ümbruses oli suuri purustusi, katkised mahajäetud tankid, maa täis pommiauke – täielik sõjatannema. Vahepeal aeti ühes peatuses kõik poolkülma sauna. Krasnojarskisse jõudsime maikuu keskel. Rahvas jaotati laiali, meie pere sattus ühte koolimajja, kus olime kaks nädalat, magasime kõik põrandal. Meil oli kaasas raha, saime süüa osta. Olin 17-aastane ja tegin siin esimesed elektrilokid. Lähedal oli lauatehas. Levis jutt, et meid võetakse tööle ja antakse tasuks 20 kg rukkijahu. Läksime naabrinaisega sinna tööle, meid pandi lauaääri laadima. Vihma sadas, saime läbimärjaks, oli külm. Kui me oma talongi 20 kg jahu peale kätte saime, me rohkem sinna tööle ei läinud. Puhkes düsenteeria. Kõik, kes haigeks jäid, viidi ära. Valgetes kitlites meditsiinitöötajad käisid ringi ja otsisid haigeid. Ka Elsa jäi haigeks, oksendas, kõht oli lahti ja tal oli palavik. Olime hirmul, et kui Elsa ära viiakse, kuhu ta siis jääb, kui meid edasi saadetakse. Peitsime Elsa kompsude ja riiete alla, ka lähemad naabrid aitasid ega andnud meid välja. Elsa jäi meiega.

Inimesi hakati sorteerima oskuste järgi. Meil polnud vajalikke oskusi, meid koos soomlastega, mitusada inimest, pandi laevale, sõitsime kaks ööpäeva. Potjossovos tulime laevalt maha, siin oli kümme-kond

kahekordset tühja maja. Rahvas paigutati majadesse. Toiduainete-poest ostis mamma kaks kollast sidruniviinapudelit, pudel maksis 30 rubla. Desinfitseeriti riided, muud asjad ja ka inimesed, tuli päris alasti võtta. Ühte tuppa pandi neli inimest, meie tuppa sai veel naabri-tüdruk, soomlane Hilja, minust natuke vanem. Teises toas oli teine perekond. Köök oli kahe toa peale. Mamma saadeti kolhoosi tööle üle jõe – sirbiga rukist lõikama, oli seal mitu nädalat. Laupäeviti tuli paadiga koju ja tõi natuke mett. Hakkasin teistega koos sealsamas tammi ehitusel tööle. Keset jõge oli saar, kaldast saareni pidi tulema tamm. Laev tõi öösel praamiga suuri kive ja need tuli kõik jökke loo-pida. Jõgi oli 2 km lai. Töötasime öösel sügiseni välja. Siis tulid kohale insenerid mõõteriistadega ja ma hakkasin koos ühe soome tüdrukuga nende abiliseks, hoidsime mõõdulatte jm vajalikku. Elsa käis seal-samas lasteaias, viisin teda igal hommikul suure kisa saatel lasteaeda. Ta sai kelleltki täid, ei lasknud oma patse kammida. Lõpuks lõikasin ta patsid maha.

Sügisel käisime tüdrukutega seenel, korjasime kase- ja kannusee-ni ja soolasime neid. Metsas kasvasid kõrged seedrid. Seedrikäbid olid suured ja kui need pliidi alla pandi, läksid need kuumuses laiali. Ükskord ronisin seedri otsa käbide järele, seljas üleskääritud käistega töökittel. Puutüvi oli sile, ilma ühegi oksata, ja puu oli kõrge. Kui oks-teni jõudsin, oli seal ainult kaks käbi. Alla tulles hakkasin poole peal libisema, nii et kätel küünarnukist allapoole oli nahk maas.

Elu Siberi taigas – Jenissei ääres

Sügisel saadeti mind koos kümne inimesega paariks kuuks Siberisse metsa langetama. See oli Jenisseiski linnast 25 km kaugusel Jenisseis-ki rajoonis Maglakovski külanõukogus Alam-Jenisseiski metsapunk-tis (Plodbištše) Baikal, suurest maanteest nelja kilomeetri kaugusel metsas. Küla oli tsaariaegsete vangide küla, kohalikke elanikke oli seal neli perekonda. Siin olid alles vangidele ehitatud tsaariaegsed barakid, lisaks oli kaks uut ühiselamut ja elumaja, kus elas ülemus naisega. Barakis oli neli tuba, pikk koridor köögiga, buržuika üle kahe toa. Meie elasime barakis kolmekesi, kõrval oli soome perekond, nai-ne kahe minuvanuse tüdrukuga. Kohalikud poisid, 16–17-aastased,

olid käinud meid läbi akna uudistamas ja liikus ringi jutt, et saadeti ilusaid tüdrukuid. Hommikul läksin ümbrust uudistama. Siberi taiga metsaalune oli hõre ja läbipaistev, samblane. Kasvasid kõrged jämedad männid ja lehised. Lähedal oli Baikali järv, mis oli osaliselt kinni kasvanud, eespool oli lahtine vesi, kuhu oli tehtud sillake. Nägin, et üks noor tüdruk pesi seal porgandikimpu. Olin julge ja hea suhtleja, läksin juttu ajama. Tuli välja, et Siina on raamatupidaja, elab koos emaga, ema küpsetab külale leiba. Siina andis oma porgandikimbu mulle. Saime headeks sõpradeks.

Esimesel aastal tundsi meid nälga, peale normileiva ei saanud midagi. Käisime üle jõe Jenisseiskis söögi vastu riideid ja muid asju vahetamas. Mamma vahetas toidu vastu minu karakullkraega talvemantli ja oma kuldsõrmuse. Meil oli kaasas lõnga ja nii kudusin müügiks barette, bareti eest võis saada näiteks seitse klaasi soola. Meid kutsuti "leningradskije"⁴². Hakkasime mammaga metsatööl käima. Ülemus, kes meie tööd kontrollis ja vastu võttis, oli Ossipovi-nimeline. Laevad liikusid puuküttel, hobustega ülestöötatud küttepuit tuli jõe äärde vedada, sealt laaditi see laevadele. Metsatöö-norm oli: lõigata tuli kuus ruutmeetrit kahepeale, selle eest sai pool kilo leiba, ei midagi muud – Elsa arvesse ei läinud. Kõrged männid ja lehised tuli langetada kahemehesaega, laasida, tükeldada, lõhkuda ja riita panna. Lumi oli üle meetri sügav, enne langetamist tuli teha tee puuni ja puuümbrus lahti kaevata. Kui suur puu langes, oli see üleni paksu lume all. Puu tuli jälle täies pikkuses lahti kaevata, et seda saaks tükeldada ja laasida. Väga jämedate puude langetamiseks oli teine saag, millel olid teistsugused hambad, seda kutsuti "kraskot". Kui oli –50 kraadi külma, meid tööle ei aetud, kui oli –38 kraadi, tuli minna. Talveriideid meil polnud, üks vananimene heegeldas paklasest⁴³ nõörist saapa-taolised jalavarjud, mille sisse käisid peenikesest kartulikotiriidest jalarättidesse mähitud jalad. Me kutsusime neid jalavarje "päternad". Lõkke juures sulasid need märjaks ja siis külmusid paksu jääkooku sisse, jalad seal väga sees ei külmetanudki. Taskus olid meil ära-külmunud leivatükid, neid soojendasime esmalt lõkkes ja siis sõime.

⁴² st Leningradist pärit

⁴³ takusest

Alates Krasnojarskist laaditi iga 60 km järel laevale küttepuid, nii umbes 360 km ulatuses. Laev seisis kaldalt mitmekümne meetri kaugusel ja laevalt tuli maale trapp, mida mööda madrused maale said. Madrused kandsid küttepuid seljas laevale. Neil oli nööri dega selga seotud lai pingitaoline laud, kuhu kaldal küttepuid peale laaditi ja siis seljas laeva tassiti. Kui jõgi oli jääs, käisid ka madrused metsas puid tegemas. Nad tulid kodunt, Jenisseiskist, kaasas kaussidest väljalöödud külmutatud piim. Kui ma neid valgeid külmutatud kamakaid esmalt nägin, mõtlesin, et küll neil on palju rasva. Nad sulatasid neid kamakaid ja said niimoodi piima.

Esimene aasta oli väga raske, olime kõik näljas ja nõrgad, mamma kaotas kevadel metsas teadvuse. Pidime ju ka Elsale oma normileivast osa andma – mamma andis viimase, nii et ise jäi päris nõrgaks. Kodus andis naabrinaine mammale kohupiimavett ja me panime sinna ka rohelist sibulat sisse. Mul hakkasid jalad valutama, läksin varakevadel Jenisseiskisse arsti juurde (peremees läks hobusega, sain temaga kaasa), tagasi pidin tulema pimedas jalgsi. Küla oli 12 km kaugusel, tee läks läbi metsa. Ei osanud karta ei hunte ega karusid. Karud käisid meie lankidel, lõkke ümber oli näha hunnikuid, nägime neid ka ise puude vahel märke ronimas. Pimeduses ei tundnud ma ära kohta, kust pidin külla keerama, istusin kännul, hoidsin pead käte vahel ja nutsin. Kui olin tükk aega nutnud, hakkasin kohta lähemalt vaatama ja tundsin meie langi ära. Sain aru, kus olen ja kuhu pean minema.

Ükskord tulime tüdrukutega Jenisseiskist, väsisime ja muudkui puhkasime teel, hakkas pimedaks minema. Istusin lumehanges, ei jõudnud edasi minna, tüdrukud muudkui kutsusid ja hõikusid, ise läksid edasi. Komberdasin natuke maad ja jälle tahtsin puhata, jälle komberdasin ja vajusin lumehange. Tüdrukud jäid kaugele, kõndisin nagu läbi une, kuidagi komberdasin Siina ema uksest sisse ja vajusin sinnasamasse kokku. Üks tüdrukutest, Mari, oli mammale sõna saatnud, et Elli jäi veel teele, ei jõua tulla. Läbi une kuulsin mamma häält, magasin mitu tundi sealsamas põrandal.

Ka hobused olid esimesel aastal näljas. Neile toodi märgi kaeru, lumi aeti ära ja kaer laotati lageda taeva alla laiali, puistati platsile. Mamma tegi nendest kaertest kaerakilet, tuli üks hall vesi. Kord läksime tüdrukutega kelkudega üle jõe Kamenskist kapsast tooma. Mina

väsisin ära, ei jõudnud kapsastega kelku vedada, kapsakott ei püsinud ka kelgu peal. Jõe jää oli konarlik, puhkasin ja läksin, tüdrukud juba kaugel ees.

Kevadine jääminek Jenisseil oli suur pidupäev. Rahvas kogunes jõe äärde vaatama, jõgi mürises ja ragises, mitmekordse maja kõrgused jäävallid sõitsid mööda jõge ja kogunesid kohati jõe äärde, kus siis poole suveni sulasid.

Järgmisel kevadel käisime Kamenskis inimestel aiamaid kaevamas ja niimoodi raha teenimas. Maad kaevates tuli mulla seest välja ka külmunud kartuleid, need tõime koju söögiks. Teisel aastal oli söögiga kergem, kevadel kaevasime peenramaa ja panime porgandeid, kurke ja kartulit maha. Metsas kasvas palju karulauku, venelased soolasid seda tünni. Kurgipeenar tehti hobusesõnnikust peenrale ja kurk kasvas hästi, muld oli sealkandis väga viljakas.

Mamma tegi kaerakilet ja saatis Elsa järve äärde kolmeliitrise rohelise nõuga vett tooma, mina olin Siina pool juttu ajamas. Äkki kuulsime imelikku häält järve äärest, vaatasime välja, midagi ei olnud näha. Siis nägime, et mamma seisis sillal, Elsa kätel. Inimesi kogunes järve äärde, toodi tekk ja neli meest hakkasid Elsat tekilt õhku pilduma, püüti tekiga kinni ja visati hästi kõrgele. Elsalt ei tulnud ühtki elumärki, kõik olid juba lootuse kaotanud, äkki kostis Elsa suust peenike vigin. Ülemus Ossipov pani Elsa oma põlvedele rippu ja hakkas masseerima, Elsal hakkas ninast ja suust vett tulema ja eluvaim tuli sisse. Pärast selgus, et kui mamma oli Elsat otsima läinud, olnud sillal Elsa valge heegeldatud mütsike, ja ta näinud Elsat järve põhjas poolistavas asendis. Mamma küünitanud Elsat veest haarama, aga käsi ei ulatunud. Siis aga puutunud kuidagi sõrm vastu Elsa pead ja Elsa tulnud veepinnale nagu pall. Lõpuks sai ta Elsa kuidagi välja tirida, inimesed olid aknast seda näinud ja jooksid appi.

Meil oli kaasas kviitung selle kohta, et enne Siberisse tulekut andsime oma lehma kolhoosi. Kirjutasin Pargalovasse ja panin juurde kviitungi, nõudsin lehma tagasi. Tuligi jaatav vastus, võisime kohalikust tapamajast tasuta lehma saada – saadud lehm oli aga kahe nisaga. Söögiga muutus tunduvalt lihtsamaks, kuid lehm võeti arvele ja tema eest pidime andma aastas riigile kolm kilo sulatatud võid. Me ei suutnud normi täita, sest kahe nisaga lehm ei andnud piisavalt piima. Lehmaheina tegi mamma üksinda. Lehmad kõndisid talvel kõik õues, pikk karv seljas. Meie lehmäl külmus vasikas ära. Suved olid

ilusad ja soojad, ainult palju moskiitosid oli, nende kaitseks olid meil peas hobusejõhvist peenikesed õlgadeni ulatuvad võrgud. Toa juures pandi moskiitode tõrjeks põlema kuiv lehmasitahunnik, mis tasakesi tossas.

Tööle tuli uus ülemus, sõjas haavata saanud sõjaväelane Zujev. Endine ülemus Ossipov oli sohki teinud ja ta lasti lahti. Kevadel muutus lehisevaik vedelaks ja me pidime metsas kogu aeg petrooleumiga saage puhastama.

Teise aasta sügisel hakkasin kümnikuks, pidin materjale vastu võtma. Sügisel toodi Siberisse Volga äärest sakslasi, naised lastega, peredes oli palju lapsi, nende mehed sõdisid saksa sõjaväes. Kui sakslastele 60 km eemale paadiga järele mindi, läks teel paat põhja ja paadis olnud naised uppused. Vene keelt sakslased ei osanud. Üks saksa vanamees mängis väga ilusti suupilli, ilusaid saksa lugusid. Sakslased paigutati ühiselamusse, lisaks ehitati ühiselamu jõe äärde. Neile keedeti jahukõrti. Sakslased olid näljas ja nõrgad, paljud neist, eriti lapsed, surid. Nad ei jõudnud normi täita, jätsid langile kõrged kännud, ei jõudnud lund ära lükata. Kevadel ei võetud lanki vastu, pidime ise nädal aega kände madalamaks lõikuma. Ülemus vägistas noored saksa tüdrukud.

Palgiparvetusel

Kevadel saadeti meid Jenisseiski linna juurest allavoolu Norilskisse palke parvetama. Norilsk asus 1000 km kaugusel. Parved olid kokku seotud 15–20 kaupa. Kui parv lahti tuli, lagunes see lõpuks ära ja lahtised palgid jäid kalda äärde, neid püüti hiljem veest ja neist saadi laevadele küttepuud. Hiljem käisime kolhoosis hobustega vilja vedamas, punavooris oli 15 hobust, kõige esimesel punane lipp lehvimas. Kaks nädalat elasime ühes peres. Süüa oli vähe, enamasti oli ainult leib. Meil lubati tuua iga päev nurmelt kaks korvitäit kartuleid. Igal hommikul keetis üks vanamees tsigunitäie koorega kartuleid, kuum vesi kallati ära ja külm vesi peale, vanamees oli põlvili põrandal ja kooris keedetud kartuleid. Ükskord sai vanamees orava kätte ja siis tehti oravalihast sousti – sousti oli käbi maitsega.

Metsapunkti 20 hobusele tehti suvel heina. Heinamaa oli 30 km kaugusel, sõitsime hobustega sinna. Hein oli tihe ja madal, leheline hein. Naised pandi ritta üksteise taha niitma, sai pikk rivi ja ilus oli seda vaadata. Brigadir oli mees. Kui jõudsime teise otsa, teritas ta järjest kõigi naiste vikatid. Igal hommikul pinnis brigadir vikateid. Terve nädala me niitsime, siis kergitati rehaga natuke kaart ja õhtuks oli hein kuiv. Viglaga aeti suured road⁴⁴ kokku ja need veeti hobustega ühtekokku. Mina olin hobuse seljas, teine naine kinnitas road ja vedasime pikad saadud kokku. Üks saad oli umbes 20 heinakoormat, kümme meetrit lai ja mitukümmend meetrit pikk. Olime heinal kolm nädalat, igal nädalal toodi meile leiba. Avastasin metsa all suure mustsõstralagendiku, kus marjad olid suured ja oksad lookas marjade all. Korjasin neid oma rätikusse 5–6 liitrit ja saatsin hobusemehega, kes järjekordselt meile leiba tõi, mammale. Mamma oli kodus marjad sorteerinud ja käinud neid laeval madrustele klaasiga müümas. Ka toomingamarjad olid Siberis suured ja mahlased.

Sügisel käisime Mari ja Reinuga metsas palke koorimas, mis olid talvel kokku veetud, ka käisime jõe ääres parvetusest kaldale aetud palke tükeldamas: mõõt pidi olema 0,75×1,0 meetrit, normiks oli 3,5 ruutmeetrit. See oli kerge töö ja jõudsime normi ilusti täis, aega jäi ülegi. Rein käis öösiti kartuleid varastamas, tüdrukutega käisime seenel.

Kevadel saadeti meid, kolm paari, kõik noored tüdrukud, Jenissei harujõeale Angarale. Kohalik mees Irantsov oli meie brigadiriks. Kaasa anti kuiv toit, leib, munapulber. Sain siin üle hulga aja heeringat – küll see oli hea! Laevad esialgu veel ei liikunud, olime Jenisseiski linnas ja elasime laeva kajutis, laeval olid ka madrused. Mängisime kaarte, käisime duši all pesemas. Mäletan, et me ei osanud dušikraani kinni keerata, kuum vesi muudkui jooksis ja kõik kohad olid auru täis. Üks madrus käis vett kinni keeramas, meie alasti sealsamas. Vedesime poolteist nädalat niimoodi. Kui jää oli läinud, sõitsime Angarale. Seal oli vana kullakaevandus ja seal elas üks vanapaar. Nad toitused kalast ja vanamees käis jahil, leiba tõid nad 40 km kauguselt. Tegime seal metsas küttepuid.

⁴⁴ hunnikud, saadud

Mingit rasvaollust me kogu Siberis oleku ajal ei saanud, olime liha maitse täiesti unustanud. Tehtud töö eest saime ainult normileiva, viimasel aastal vist ka natuke töötasu. Ükskord tõi mamma kolhoosi rõugust koju kanepit, sõime kanepiseemneid, need olid õlised. Kartulit praadisime pliidiraual. Kuigi olime kõik kõhnad ja nõrgad, kõhud olid ilmast ilma tühjad, olime rõõmsameelsed, lõime tantsu ja laulsime. Talvel käisime suure kambaga üle jõe Kamenski külaklubis tantsimas, seal tantsiti karmoška saatel. Nägin, kuidas kohalikud noored talvel mööda külatänavat jalutasid. Oldi vastamisi, käed aeti vastastikku kasukavarrukatest sisse ja kõnniti, algul üks, selg ees tagurpidi, tänava lõpul tagasi tulles teisel selg ees.

Õhtuti kogunesime ühiselamusse, üks poiss mängis balalaikat ja meie laulsime vene laule, kõik olid ilusad laulud. Ka vanemad inimesed kogunesid meie juurde, et meie laulu kuulata ja kaasa laulda. Ka tantsisime. Õpetasin Siina kavalerile Serjožale kõik tantsud selgeks: polka, krakovjakk, kasatšokk, valss. Talle meeldis kõige rohkem krakovjakk. Siina ei võtnud oma kavaleri tõsiselt, neil oli emaga plaanis ära minna. Meil kõigil oli südames soov Siberist lahkuda, kuid keegi ei teadnud, millal või kuidas see teoks võiks saada.

Sügisel viisime Elsa paadiga üle jõe Kamenski kooli, ta pidi nädal aega ühes peres elama. Tasuks pidin mina sellele perele nädalavahetustel abiks olema: kaevama aiamaad, koristama, pesema. Elsa ei tahtnud kooli minna ja sellesse peresse jääda, nuttis kogu aeg. Meil oli kahju teda sinna nuttes maha jätta, kuigi tahtsime, et ta lugema ja kirjutama õpiks. Paar kuud pidas Elsa seal kuidagi vastu, siis võtsime ta koolist ära.

Kiri Moskvasse. Põgenemine Siberist

Meie külast mõned kilomeetrid eemal elasid sõjainvaliidid ja vanad inimesed. Ajasin seal ühe vanema naisega juttu, kes teadis, kus asub minu kodukoht Pargalova. Naine rääkis, et kõik ta sugulased surid Leningradi blokaadi ajal, tema evakueerus ja on nüüd päris üksinda, tal pole kuhugi minna. Soovitas mul Moskvasse kirjutada. Kirjutasin gi Moskvasse, et olen ema ja õega evakueeritud, isa ja vanaema on surnud ja me tahame passe tagasi saada. Passid korjati Jenisseiskis

ära. Kirja saatmisest läks hulk aega mööda, olin selle juba unustanud, kuid ühel päeval tulid kaks sõjaväelast, kes tahtsid minuga rääkida. Mamma närveeris ja ka mina kartsin. Arvasime, et nad teavad isa surmast vangistuses. Mamma soovitas mul rääkida ainult seda, mida ma kirjas kirjutasin. Panin oma ilusa ruudulise kleidi selga ja läksin nendega vestlema. Mehed küsisid, mida ma oma kirjas kirjutasin. Ütlesin, et palusin luba koju sõita. Kevadel tulid sõjaväelased taas minuga rääkima. Ütlesid, et võime passid kätte saada. Passid saime Jenisseiski linnast. Hakkasime mõtlema, kuidas me Siberist minema pääsime. Võinorm oli riigile andmata, müüsimise lehma Kamenskis maha, saime vist 200 rbl. Ostsime Elsale uued kingad. Kuigi kingad olid suurevõitu, oli Elsa nende üle õnnelik ja muudkui kordas: "Kak ras."⁴⁵ Pakkisime oma asjad: padjad ja tekid, riidekraami jm, saime paar kompsu. Rääkisin oma sõbrannale Siinale, et tahame salaja teele asuda. Oli 1946. aasta juulikuu, Siberis olime olnud neli aastat. Viisime kompsud jõe äärde ja öösel kella kolme ajal hakkasime võõra paadiga allavoolu Jenisseiski poole aerutama, sinna oli umbes 25 km. Mamma aerutas, mina olin aeruga paadininas. Sõitsime mööda jõeäärt, et keegi ei näeks. Jõudsime õnnelikult Jenisseiskisse, ostsime piletid 360 km kaugusel asuvasse Krasnojarskisse. Laeva ootasime kolm päeva. Teel laaditi iga 60 km järel laeva küttepuid. Rahvast oli palju. Kalmõki naised haisesid ja neil oli palju lapsi. Krasnojarskis läksime raudteejaama, seal ootas rahvahulk rongi. Tegin siin endale lokid. Tutvusin ühe juudi arstidest abielupaariga. Nad olid evakueeritud ja tahtsid Leningradi sõita, ootasid juba nädal aega vagunit (loomavagunit). Igale rongile haagiti ainult üks vagun taha. Kui vagun täis sai, jäädigi ootama uut rongi, kuhu jälle ainult üks vagun taha haagiti. Päeval sadas alati vihma: tund aega sadas tugevasti, seejärel kuivatas soe päike väljas meid ära. Ööd olid külmad. Ootasime lahtise taeva all niimoodi kaks nädalat. Lõpuks saime vagunisse. Jäin raskelt haigeks, mul oli kõrge palavik, sonisin, juudi naine andis mulle tablette. Ühes peatuses ostis mamma pudeli puskarit ja sellega tehti mulle kompressid. Lehmaraha eest ostis mamma ka süüa. Hakkasin paranema.

⁴⁵ täpselt parajad (vn)

Leningradi kaudu Eestisse

Kui jõudsimme Leningradi, läksime seal Olja poole, kes elas ikka vanas korteris. Sergei oli rindelt tagasi, kuid perepoeg oli Leningradi all langenud. Nende juures elas Olja õde Galja oma poja Genaga, viimane õppis laevainseneriks. Saime ulualuse ja süüa. Me jäime selle perega ka Siberi-perioodil kirjavahetusse. Nemad olid tänulikud, et me neid tookord näljasurmast päästisime, kui Nanale kartuleid andsime. Nüüd oli Leningradi kauplustes toiduaineid küllalt, kuid komisjonihinnaga, inimestel polnud raha nende ostmiseks. Käisin meie vanas elukohas Lupolovas. Meie majas elas üks vene perekond. Kүүditatuid sisse ei kirjutatud ja nende majades elasid venelased. Endine koolikaaslane Valja praadis parajasti kalamaksaõliga kartuleid, see haies õudselts. Rasilase pere oli läinud Soome. Koljonei peret ei kirjutatud sisse, nende ema elas algul saunas, hiljem Leningradis tütre Hilma juures. Meid ei oodanud siin keegi.

Leningradist sõitsime Valka, vastu tundmatusele. Eestimaast olin kuulnud vaid vanaema ja teiste vanemate inimeste juttude põhjal. Poolvend Jaan, kellele oli määratud kümme aastat vangistust, saadeti sõja puhkedes eesliinile. Ta tegi läbi kogu sõja ja jõudis lõpuks Kuramaale. Ta ei olnud sõjas kordagi haavata saanud, oli igal pool esirinnas, sai ka autasusid. Eestis oli juba ees Jaani naiseõde Tooni ja Jaan jäi Eestisse. Tooni sattus Eestimaale sakslaste evakuatsiooniga. Sõja puhkedes, Leningradi-lähedaste külade vallutamisel saatis sakslane eestlased Eestimaale. Organiseeriti vagunid, lubati kaasa võtta kogu majakraam. Eestlased ja ka osa ingerlasi sõitsid Eestimaale. Jaan hakkas Valga lähedal metsavahiks, tõi ka perekonna sinna. Teadsime sellest, sest olime Friidaga kirjavahetuses.

Mul oli Friida õe Tooni aadress, mamma jäi Elsaga jaama ootama, ise otsisin Tooni üles. Tulime Tooniga jaama ja Tooni näitas Võru raudtee kätte, kustkaudu ma pidin Jaani juurde jõudma. Tooni viis mamma ja Elsa seniks enda poole. Hakkasin mööda Võru raudteed minema, poole tee peal kohtasin üht raudteelast, küsisin temalt, kas ta teab, kus on metsavahi maja ja metsavaht Jaan Norman. Mees saatis mind Jaani majani. Kõik olid üllatunud, nähes mind uksest sisse astumas. Jaan andis meile ulualust. Siin elu alustamiseks olid meil käe otsas kompsus mõned hädapärased riideesemed.

Meid ei registreeritud Eestisse sisse, sest olime Venemaalt välja kirjutamata. Riigile jäi Siberis maksmata norm – kaks kilo sulavõid. Kaagjärve külanõukogust saime elamisluba kolme kuu kaupa. Jaan hakkas mõne aja pärast asju ajama, et me Eesti passid saaksime, tal oli tutvusi. Mammal puudus sünnitunnistus. Kirjutasin Venemaale Levašovasse, kus elasime, et sealt antaks välja mamma sünnitunnistus. Meile saadeti küll sünnitunnistus, kuid sünniaastaga oli paar aastat eksitud: mamma oli tehtud vanemaks. Tegelikult oli mamma sündinud Eestimaal Rāpinas. Pika asjaajamise peale sai Jaan meile Eesti passid ja meid kirjutati Kaagjärve sisse. Hakkasin metsas talunikelt metsamaterjali vastu võtma, palga pidin andma Jaanile. Talvel olin metsas paljaste kätega, käed külmetasid ja paistetasid. Taluperemees- tega tekkisid head suhted. Mamma talitas Friida loomi, Friida tegi süüa. Elsa hakkas Jaani pere lastega koos koolis käima. Õhtul pani Friida suure 6–7-liitri- se tsiguniga supi suurde köetud ahju, hommikul oli soe supp võtta. Kūpsetati odrakaraskit, tehti kartuliputru, ka liha oli, keedeti peedisiirupit. Kord oli üks hobusevarsake üle aia hüpanud ja nii kõhtu vigastanud, et soolikad väljas. Ta tapeti ära, Jaan trehvas ka seal olema ja küsis varsa endale. Kodus otsustati varsalihast kotlette teha, tulid väga maitsvad kotletid. Tuttav taluperenaine Saare Anni sõi ka, aga kui ta teada sai, et tegemist on hobusekotlettidega, ei suutnud edasi süüa.

Leningradis kauplemas ja maja müümas

Vahepeal käisin Leningradis Jaani loomi ja võid müümas. Võid osteti isegi kümne grammi kaupa, see tegi kaalumise ja müümise keeruliseks. Pidin hankima külanõukogust loa, et olen taluomanik ja oman loomi – vastasel korral oleksin olnud spekulant. Külanõukogu esimees Heino Vares andis fiktiivse loa, ta oli Jaani sõber. Kogu kauplemisraha läks Jaanile, endale ei saanud kopikatki ja ei tulnud ka selle peale, et natuke kauplemise eest endale jätta. Tihti tõin Heinole kolme kilo kaupa püssirohtu. Peres olid kõik jahimehed ja väikest viisi ka salakütid. Hiljem, kui Heino juba kolhoosiesimees oli, aitasin tal Leningradis kolhoosi liha müüa. Ta kinkis mulle ilusa sinise käekoti raha hoidmiseks.

1947. aasta suvel läksin Leningradi, et oma maja Lupolovas maha müüa. Olin kuu aega Friida õe Naadi pool Gorkis. Maja dokumendid olid alles. Vene perekond, kes meie majas elas, oli nõus maja ära ostma. Sain maja eest 10 000 rubla. Vahepeal sõitis Jaan Leningradi kahe suitsutatud seaga ja palus, et aitaksin tal sead ära müüa. Need sead olid suvel punataudi tõttu tapetud, proovisime ise ka liha, ei saanud midagi aru. Sigade müümisel varastati mul osa liha, mis letil oli, ära. Tulid kaks meest, üks mängis kurt-tumma, laotas ajalehe lihahükkide peale ja hakkas minu ees kätega vehklema. Kuni ma temast püüdsin aru saada, ajas teine mees ajalehe alt lihatükid oma kotti. Lõpuks lõi "kurt-tumm" käega ja läks minema, jättes ajalehe letile. Kui ma ajalehe ära võtsin, oli ajalehealune lihatükkidest tühi.

Kui ma majarahaga Eestisse tulin, tahtis Jaan seda raha endale, hakkasime mammaga vastu. Läksime tülli ja kolisime metsatöölisele ette nähtud kõrvalkorterisse. Meil polnud midagi, isegi taldrikuid ega lusikaid. Olin saanud tuttavaks ühe taluperega Kaagjärvel, Saare Anni ja Augustiga, neil olid pojad Heino, Taavi ja Kalju. Väga toredad ja vastutulelikud inimesed. Nad olid talus rentnikud, kuid taluperemees viidi kinni ja nii hakkasid nemad talus majandama. Said jalad kõvasti alla, sest olid töökad. Suuremad tööd tehti seal talgute korras, talgulistele pakuti alati palju ja tugevat sööki: olid lihatoidud, õlu ja viin. Käisin juba varemgi tihti nende pool, Jaan tundis neid ja saatis mind Annile appi igasuguseid majapidamistöid tegema. Anni hoidis mind nagu oma tütart, tahtis mind kangesti Heinole naiseks, ka Heino tahtis mind. Mina ütlesin Heinole, et ma ei oska midagi teha, ei kududa ega õmmelda. Heino arvas, et me võime kõik asjad poest osta.

Käisid jutud rahareformist. Meil oli veel majarahaga alles, reform oleks selle ära nullinud. Saare August arvas, et ehk Viljandimaal veel ei teata rahareformist ja soovitas meil Viljandimaalt lehm osta. Tal oli sinna asja ja me läksime temaga kaasa. Ostsime sealt suurte sarvedega Silvi. Kevadel panime kartuli maha. Jaan andis paar vagu enda maa kõrvalt, koti seemnekartulit saime Loosi talust Kaagjärvelt. Samas lähedal oli Riissali raudteemaja nr 515, kus elasid raudteelased: vennad Jaan ja Peeter Viljamaa, Gustav Ahun – kõik poissmehed – ja brigadir Karl Kiis naise Eha ja kahe väikese lapse Mardi ja Tiinaga. Sageli tulid poissmehed õhtuti Jaani poole pilli mängima, Viljamaa Jaan mängis bandžot, Ludmilla klaverit, Jaan lõõtsa, Valsi Volli viulit, Peeter kitarri. Leningradist tõin veel balalaika, see anti Kustale, ta lõi

**Elfride-Regina ehk
Elli Norman 1947. a.**

osavalt takti kaasa. Orkester missugune! Sain lähemalt Kustaga tutvaks. Panime mammaga kevadel kartuli maha, raudteelaste kartul oli maha pandud teisel pool teed. Sügisel hakkasime mammaga kartulit võtma ja Karla oli öelnud Kustale, et mine aja hobusega vaod lahti. Kui kartulit võtma hakkasime, oli kartulisaak üle ootuste hea, kartulid olid suured ja neid oli väga palju. Raudteelaste kartulisaak oli meie omaga võrreldes vilets. Kuna meil panipaika polnud, lubas Kusta meie kartulid oma keldrisse panna.

Iseseisva elu algus

Sügisel otsustasime Kustaga abielluda. Pulmade pidamiseks teenisin raha Leningradis. Ostsime Leningradis müümiseks kaks kotti kartulit, kott maksis 50 rubla – üks rubla kilogramm. Need panime nelja väiksemasse kotti, mis mahtusid rongis ilusti istme alla. Kusta aitas kartulid jaama viia. Vagunisaatjad olid mulle juba tuttavad. Mingit

luba mul polnud, seda nimetati spekulatsiooniks. Leningradi jaamas olid kaubavedajad vastas, kartulikotid laaditi autole, mis sõitis Sitni turule. Seal olid jälle tuttavad ees, kes võtsid kohamaksu ja laenutasid kaalu. Kartuli hind turul oli 25 rubla kilogramm, kartul sai tunni ajaga müüdnud. Otsin ilusad pitsilised kardinad, laudlina ja muud vajalikku. Leningradist sain suhkrut ja mannat, mida Eestis polnud. Leningradist otsin veel Eestis müümiseks "Belomori" suitsu – pakk maksis seal neli rubla, Eestis seitse rubla, rubla sai edasimüüja. Kusta sai suitsu priilt. Tagasi sõitsin Varssavi jaamast Pihkvasse, kaubavagunis olid juba tuttavad mehed. Sain nendega prii sõidu Valgani. Pidin meestega klappima ja kaarte mängima. Kogemata tõmbasin klappimise raha võttes passi kotist välja, hiljem mehed leidsid selle ja andsid passi Kusta kätte, sain selle tagasi.

6. novembril 1947. aastal abiellusime, läksime kahekesi jalgsi linna registreerima. Seljas oli mul tume kleit, Kustal pool liitrit taskus. Terve tee rääkis ta: "Täna pannakse mulle rõngas ninna." Paaripanijal olid kõverad silmad ja see ajas mind hirmsasti naerma. Tagasi tulles läksime jaama, kus Kusta õemees Jüri Veskiaru töötas jaamaülemana, peroonil rüüpasid Kusta ja Jüri pudelist pulmaviina. Pulmapidu pidasime järgmisel päeval Eha ja Karla korteris, kus oli suur tühi tuba. Sinna kaeti pulmalaud. Jaan andis pulmadeks pool vasikat, turult ostetud seapeadest ja -jalgadest keedeti sült ja tehti muud toidud, küpsetati ka saiakesed ning meil oli 50 liitrit õlut. Kusta õde Emmi oli abiks süüa tegemas. Külalisi oli mitukümmend: Saare rahvas, raudteetöölised, Jaani pere, Kusta vend Värdis oma naise Katiga, õde Emmi Jüriga, linnast tulid tuttavad Saia Leida ja August. Pidus kestis kaks päeva, mängiti pilli ja tantsiti. Hakkasime Kustaga elama ühetoalises korteris koos mamma ja Elsaga. Elsa käis koolis, mamma toimetas kodus, talitas loomi. Kustal oli juba hädavajalik mööbel olemas: puuvoodi, kollane riidekapp, öökapp, suur tiibadega laud, köögis söögikapp, mõned taldrikud ja veel üht-teist. Pulmadeks kingiti ka taldrikuid ja muud vajalikku. Kusta oli minust 15 aastat vanem, olin peenike ja nooreke. Nüüd tekkis mulle hulgaliselt sugulasi, kuna Kustal oli palju vendi.

Kudusin valgeid suuri rätikuid, vagunisaatjad toimetasid need Leningradi ja töid sealt toidukaupa: mannat, suhkrut, mida meil polnud või oli saada vaid kalli hinna eest. Hakkasin jaamas tööl käima, võtsin vastu ja saatsin pagasit. Elsa lõpetas 7 klassi ja oli mõnda aega

raudteel tööl. Siis sai ta Riia rongile vagunisaatjaks ja läks Valka elama. Elu läks rahulikult oma rada. Pidasime loomi, mamma talitas neid ja tegi perele süüa.

Helju Leask

Lõpetuseks

1949. aasta 6. aprillil sündis meie perre tütar Helju, 1. novembril 1951. aastal tütar Malle. Pärast laste sündi tulin töölt ära, majapidamistöökõrval ei oleks mamma jõudnud lastega tegeleda. Eestimaale tuli ka mamma õde Roosi oma perega. Pikki aastaid olin kirjavahetuses Leningardis elanud Olja ja Serjožaga, käisime perega neil külas ja ka nemad külastasid mitmel korral meid Eestis.

Päikseline lapsepõlv ja karm noorusaeg, lapsepõlve ja noorusaja sõbrad ning tuttavad hakkavad tasahilju mälestustehõlma vajuma. Eestimaal algas minu uus eluetapp, uued sündmused, uued sõbrad ja tuttavad.

Wenemaale asumisest. Igal kewadel rändab kodumaalt osakene meie rahwast laialisesse Wene riiki asumisele; weel enam on neid, kes uut asumisepaika lähewad otsima. Teated ajalehtedes, wäljarännanute kirjad, tihti õige meelitawalt kokkuseatud, juhiwad asujaid ühte ehk teise kubermangu. Kuhu just asuda maksab, on raske otsustada; üks leiab ühes, teine teises kohas õnne, kolmandal ei õnnesta kusagil. Üleüldistes joontes wõiks siiski oma äranägemise järele pisut otsustada. Kodumaale kõige lähemal seiswatesse kubermangudesse, see on, Pihkwa ja Peterburi kubermangu, ei maksa enam rännata, sest et seal maa hind meie omast juba ligi poole kõrgem on, ühe dessatini raiestiku eest nõutakse 100–150 rbl.; kui maa põlluks kõlbab, ja põllumaa hind on 200–300 rbl. dessatin, nõndasama ka paremad heinamaad; mets Pihkwa kubermangus on juba häbemata kallis, köetakse wiletsa paju wõsaga.

Nowgorodi kubermangus on maa märksa odawam ja metsa küllalt, aga kubermangu põhjapoolne osa on soone ja liig wesi-ne, suuremalt jaolt põlluharimiseks kõlbamata; karjakaswatus annab siin rohkem tulu, kui põllupidamine. Lõunapoolses osas wõib kõlblikku maad leida, olgu et maa enamaste sawi-mäginine on. (Rubriik: Eesti asunikud. *Sakala* nr 56, 28. juuni 1910, lk 2)